

MARTIN DAHL

NIEMIECKI MODEL SPOŁECZNEJ GOSPODARKI RYNKOWEJ

jako wzór dla polskich przemian systemowych
po 1989 roku

NIEMIECKI MODEL
SPOŁECZNEJ GOSPODARKI RYNKOWEJ
jako wzór dla polskich przemian systemowych
po 1989 roku

MARTIN DAHL

NIEMIECKI MODEL
SPOŁECZNEJ GOSPODARKI RYNKOWEJ
jako wzór dla polskich przemian systemowych
po 1989 roku

Warszawa 2015

Publikacja dofinansowana przez Uczelnię Łazarskiego w Warszawie

Recenzent
prof. dr hab. Tomasz Grzegorz Grosse

Opracowanie redakcyjne i korekta
Hanna Januszewska

Projekt okładki
Agnieszka Miłaszewicz

© Copyright by Author and Dom Wydawniczy ELIPSA
Warszawa 2015

ISBN 978-83-8017-016-2

Dom Wydawniczy ELIPSA
ul. Inflancka 15/198, 00-189 Warszawa
tel./fax 22 635 03 01, 22 635 17 85
e-mail: elipsa@elipsa.pl, www.elipsa.pl

Mojej córce Wiktorii

Spis treści

Spis skrótów	11
Wprowadzenie	13
ROZDZIAŁ I. Ordoliberalizm i społeczna gospodarka rynkowa	25
1.1. Klasycy niemieckiego liberalizmu	26
1.1.1. „Neoliberalizm socjologiczny” Wilhelma Röpke i Aleksandra Rüstowa	27
1.1.2. Porządek państwowy według Franza Böhma	33
1.1.3. Społeczna gospodarka rynkowa Alfreda Müllera-Armacka	36
1.1.4. Porządek konkurencyjny Waltera Euckena	39
1.1.5. Koncepcja polityki społeczno-gospodarczej Ludwiga Erharda	42
1.2. Geneza i źródła społecznej gospodarki rynkowej	45
1.2.1. Ordoliberalizm i szkoła fryburska jako teoretyczny fundament koncepcji społecznej gospodarki rynkowej	46
1.2.2. Ordoliberalizm na tle innych koncepcji ekonomicznych	50
1.2.3. Koncepcja społecznej gospodarki rynkowej	54
1.2.3.1. Zasady główne w społecznej gospodarce rynkowej	55
1.2.3.2. Zasady konstytuujące porządku gospodarczego	57
1.2.3.3. Zasady regulujące porządku gospodarczego	60
1.3. Implementacja i ewolucja społecznej gospodarki rynkowej w Niemczech po II wojnie światowej	62
1.3.1. Sytuacja Niemiec po II wojnie światowej	63
1.3.2. Dyskusja na temat porządku gospodarczego przed reformą walutową z 1948 roku	69
1.3.3. Reforma gospodarczo-walutowa z 20 czerwca 1948 roku	75
1.3.4. Efekty reform Ludwiga Erharda	78
1.3.5. Społeczna gospodarka rynkowa w Niemczech po odejściu od władzy Ludwiga Erharda w 1966 roku	87
1.4. Podsumowanie	94

ROZDZIAŁ II. Przemiany polityczne i społeczno-gospodarcze w Polsce po 1989 roku	97
2.1. Teoretyczne aspekty i cele transformacji systemowej	99
2.1.1. Transformacja jako proces wieloaspektowy	101
2.1.1.1. Transformacja ekonomiczna	103
2.1.1.2. Ustrój państwa jako przedmiot transformacji.....	106
2.1.2. Cele procesu transformacji	109
2.2. Przyczyny i skutki upadku socjalizmu oraz gospodarki centralnie sterowanej w Polsce	113
2.2.1. Charakterystyka realnego socjalizmu i gospodarki centralnie sterowanej	115
2.2.2. Sytuacja polityczna oraz społeczno-gospodarcza w Polsce w latach osiemdziesiątych XX wieku.....	117
2.2.3. Gospodarka socjalistyczna a gospodarka rynkowa	124
2.3. Przemiany polityczno-społeczne w Polsce od końca lat osiemdziesiątych XX wieku do roku 2004	126
2.3.1. Aspekty międzynarodowe transformacji systemowej w Polsce.....	128
2.3.2. Rola i znaczenie obrad „okrągłego stołu” oraz wyborów z 4 czerwca 1989 roku w procesie przemian systemowych.....	131
2.3.3. Aspekty polityczne przemian systemowych w Polsce w latach dziewięćdziesiątych XX wieku	136
2.3.4. Sfera społeczna w procesie transformacji systemowej.....	144
2.4. Transformacja systemu ekonomicznego.....	148
2.4.1. Rządowy program stabilizacji gospodarczej z 1989 roku	150
2.4.2. Zmiany własnościowe w polskiej gospodarce.....	155
2.4.3. Przekształcenia sektora bankowego	160
2.4.4. Przekształcenia sektora rolniczego.....	162
2.5. Podsumowanie	164

ROZDZIAŁ III. Analiza porównawcza polskiego i niemieckiego systemu politycznego i społeczno-gospodarczego w aspekcie społecznej gospodarki rynkowej	166
3.1. Polski i niemiecki system polityczny – analiza komparatystyczna	167
3.1.1. Polski system polityczny.....	169
3.1.1.1. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej	169
3.1.1.2. Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej.....	170
3.1.1.3. Premier i Rada Ministrów	172
3.1.1.4. Parlament Rzeczypospolitej Polskiej	174
3.1.1.5. System partyjny	176
3.1.1.6. Wymiar sprawiedliwości.....	178
3.1.1.7. Proces legislacyjny.....	180
3.1.1.8. Zorganizowane grupy interesu	182

3.1.2.	Niemiecki system polityczny	185
3.1.2.1.	Konstytucja Republiki Federalnej Niemiec.	185
3.1.2.2.	Prezydent Federalny (<i>Bundespräsident</i>)	188
3.1.2.3.	Rząd federalny i kanclerz	189
3.1.2.4.	Parlament Związkowy (<i>Bundestag</i>)	191
3.1.2.5.	Rada Związkowa (<i>Bundesrat</i>)	193
3.1.2.6.	System partyjny	194
3.1.2.7.	System sędowniczy.	195
3.1.2.8.	Proces legislacyjny	197
3.1.2.9.	Stowarzyszenia polityczne i grupy lobbystyczne	198
3.2.	Analiza porównawcza polskiej i niemieckiej polityki ekonomicznej	201
3.2.1.	Rola państwa w polityce ekonomicznej.	201
3.2.2.	Polityka konkurencji.	205
3.2.3.	Polityka podatkowa i budżetowa	211
3.2.4.	Polityka pieniężna i walutowa.	216
3.3.	Analiza porównawcza polskiej i niemieckiej polityki społecznej	224
3.3.1.	Rola państwa w kształtowaniu polityki społecznej	224
3.3.2.	Polityka zatrudnienia oraz system zabezpieczeń rynku pracy	228
3.3.3.	System emerytalno-rentowy.	236
3.3.4.	System opieki zdrowotnej	242
3.4.	Podsumowanie	248

ROZDZIAŁ IV. System ekonomiczno-społeczny Polski w dobie globalizacji i integracji. Szanse i zagrożenia	252
4.1. Istota globalizacji i integracji.	254
4.2. Wpływ procesu globalizacji na przemiany systemowe w Polsce.	263
4.2.1. Wyzwania i zagrożenia stojące przed Polską w dobie globalizacji.	266
4.2.2. Szanse dla Polski związane z globalizacją.	272
4.3. Wpływ integracji Polski z Unią Europejską na przebieg procesu transformacji	277
4.3.1. Rola i znaczenie Polski w Unii Europejskiej	280
4.3.2. Szanse i korzyści związane z członkostwem Polski w Unii Europejskiej	284
4.3.3. Zagrożenia związane z członkostwem Polski w Unii Europejskiej	289
4.4. Perspektywy rozwoju społecznej gospodarki rynkowej	294
4.4.1. Społeczna gospodarka rynkowa a proces globalizacji.	295
4.4.2. Społeczna gospodarka rynkowa a integracja europejska	301
4.4.3. Społeczna gospodarka rynkowa a współczesny kryzys ekonomiczny	306
4.5. Podsumowanie	311
Zakończenie	314
Bibliografia	320

Spis skrótów

B+R	– Badania + Rozwój
BCC	– Business Centre Club
BDA	– Bundesvereinigung der Deutschen Arbeitgeberverbände (Konfederacja Stowarzyszeń Niemieckich Pracodawców)
BDI	– Bundesverband der Deutschen Industrie (Federacja Przemysłu Niemieckiego)
BIZ	– Bezpośrednie Inwestycje Zagraniczne
CBOS	– Centrum Badania Opinii Społecznej
CDU	– Christlich Demokratische Union (Unia Chrześcijańsko-Demokratyczna)
CPI	– Consumer Price Index (Indeks Cen Konsumpcyjnych)
CSU	– Christlich-Soziale Union (Unia Chrześcijańsko-Społeczna)
DDR	– Deutsche Demokratische Republik (Niemiecka Republika Demokratyczna)
DGB	– Deutscher Gewerkschaftsbund (Niemiecka Konfederacja Związków Zawodowych)
DIW	– Deutsches Institut für Wirtschaftsforschung (Niemiecki Instytut Badań nad Gospodarką)
DM	– Deutsche Mark (Marka niemiecka)
DP	– Deutsche Partei (Partia Niemiecka)
EBC	– Europejski Bank Centralny
ESBC	– Europejski System Banków Centralnych
FDP	– Freie Demokratische Partei (Wolna Partia Demokratyczna)
FUS	– Fundusz Ubezpieczeń Społecznych
GATT	– General Agreement on Tariffs and Trade (Układ Ogólny w Sprawie Cef i Handlu)
GB/BHE	– Gesamtdeutscher Block/Bund der Heimatvertriebenen und Entrechteten (Ogólnoniemiecki Związek Wypędzonych i Pozbawionych Praw)
GG	– Grundgesetz (Ustawa Zasadnicza)
GWB	– Gesetz gegen Wettbewerbsbeschränkungen (Ustawa o zwalczaniu ograniczeń w konkurencji)
IHK	– Industrie- und Handelskammer (Izba Przemysłowo-Handlowa)
IKE	– Indywidualne Konto Emerytalne
IKZE	– Indywidualne Konto Zabezpieczenia Emerytalnego
KDiP	– Konwersatorium Doświadczenie i Przyszłość
KIG	– Krajowa Izba Gospodarcza
KPD	– Kommunistische Partei Deutschlands (Komunistyczna Partia Niemiec)
KPP	– Konfederacja Pracodawców Polskich
MSP	– Małe i Średnie Przedsiębiorstwa
NBP	– Narodowy Bank Polski

NFI	– Narodowy Fundusz Inwestycyjny
NFZ	– Narodowy Fundusz Zdrowia
NGO	– Non-governmental Organization (Organizacja Pozarządowa)
NIK	– Najwyższa Izba Kontroli
NPD	– Nationaldemokratische Partei Deutschlands (Narodowo-Demokratyczna Partia Niemiec)
NSA	– Naczelny Sąd Administracyjny
NSDAP	– Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei
NSZZ	– Niezależny Samorządny Związek Zawodowy
OECD	– Organisation for Economic Co-operation and Development (Organizacja Współpracy Gospodarczej i Rozwoju)
OFE	– Otwarty Fundusz Emerytalny
OKP	– Obywatelski Klub Parlamentarny
OPZZ	– Ogólnopolskie Porozumienie Związków Zawodowych
ORMO	– Ochotnicza Rezerwa Milicji Obywatelskiej
PGR	– Państwowe Gospodarstwo Rolne
PiS	– Prawo i Sprawiedliwość
PKB	– Produkt Krajowy Brutto
PKPP	– Polska Konfederacja Pracodawców Prywatnych
PNB	– Produkt Narodowy Brutto
PO	– Platforma Obywatelska
PPE	– Pracownicze Programy Emerytalne
PRB	– Polska Rada Biznesu
PSL	– Polskie Stronnictwo Ludowe
PTE	– Polskie Towarzystwo Ekonomiczne
PZPR	– Polska Zjednoczona Partia Robotnicza
RM	– Reichsmark (Reichsmarka)
RWPG	– Rada Wzajemnej Pomocy Gospodarczej
SD	– Stronnictwo Demokratyczne
SGB	– Sozialgesetzbuch (Księga Kodeksu Ustaw Socjalnych)
SGR	– Społeczna Gospodarka Rynkowa
SLD	– Sojusz Lewicy Demokratycznej
SPD	– Sozialdemokratische Partei Deutschlands (Socjaldemokratyczna Partia Niemiec)
SRP	– Sozialistische Reichspartei (Socjalistyczna Partia Rzeszy)
UNCTAD	– United Nations Conference on Trade and Development (Konferencja Narodów Zjednoczonych do spraw Handlu i Rozwoju)
UOKiK	– Urząd Ochrony Konkurencji i Konsumentów
UWG	– Gesetz gegen den unlauteren Wettbewerb (Prawo przeciwko nieuczciwej konkurencji)
WHO	– World Health Organization (Światowa Organizacja Zdrowia)
WTO	– World Trade Organization (Światowa Organizacja Handlu)
ZRP	– Związek Rzemiosła Polskiego
ZSL	– Zjednoczone Stronnictwo Ludowe
ZUS	– Zakład Ubezpieczeń Społecznych

Wprowadzenie

Pod koniec lat 80. XX wieku rozpoczął się okres gwałtownych przemian w Europie Środkowo-Wschodniej. Państwa dawnego bloku socjalistycznego, w tym także Polska, stanęły przed trudnym zadaniem przeobrażenia swoich systemów politycznych i gospodarczych w demokratyczne państwa, oparte na gospodarce rynkowej. Także polskie elity polityczne i intelektualne stanęły przed koniecznością odpowiedzi na pytanie, jaki model ustroju społeczno-gospodarczego należałoby w kraju wprowadzić? Nie było to zadanie łatwe, gdyż na przełomie lat 80. i 90. XX wieku znaczna część społeczeństwa oczekiwała większej wolności oraz daleko idących zmian w relacjach pomiędzy władzą a obywatelami. Problem polegał jednak na tym, że zarówno ówczesna władza, jak i opozycja skupiona wokół „Solidarności” nie były gotowe do samodzielnego rządzenia. W tej sytuacji niezbędnym stało się wypracowanie kompromisu, polegającego na podziale władzy oraz uwzględnieniu postulatów i oczekiwań każdej ze stron¹.

Wyobrażenia dotyczące przyszłego ładu społeczno-gospodarczego były do-
syć ogólnikowe. Miał on być oparty na wolnościowym ładzie gospodarczym,
gdzie kluczową rolę powinna odgrywać własność prywatna. Wiele wątpliwości
i kontrowersji wzbudzał natomiast sposób realizacji konkretnych reform oraz
droga, która miała doprowadzić do szybkiego i sprawnego przebiegu procesu
transformacji. Spodziewano się, że proces ten wiązać się będzie z licznymi kosz-
tami społecznymi, a zatem podjęte działania musiały być dobrze przemyślane,
aby w możliwie największym stopniu zminimalizować negatywne konsekwencje
wprowadzania demokracji oraz wolnego rynku. Popularne wówczas były różne-
go rodzaju doktryny oparte na liberalizmie gospodarczym, w którym dopatrywa-
no się jedynie słusznej, a także możliwej do praktycznej realizacji ścieżki reform.
Po wielu latach gospodarki socjalistycznej, w kraju nie brakowało zwolenników
neoliberalnej odmiany kapitalizmu. Opowiadali się oni za daleko idącą liberali-
zacją systemu gospodarczego z niewielkim udziałem państwa. Cenna wydawała
się również, zdecydowanie mniej popularna, teoria ordoliberalizmu oraz kon-
cepcja społecznej gospodarki rynkowej, która stanowiła teoretyczny fundament
dla przemian społeczno-ustrojowych w Republice Federalnej Niemiec okresu

¹ Patrz: Cz. Kiszcza, *Na bagnetach kiepsko się siedziało*, „Gazeta Wyborcza”, 6.02.2009.

powojennego. To właśnie doświadczenia niemieckie mogły okazać się dla wielu polityków i naukowców bardzo pomocne w opracowywaniu koncepcji polskiej transformacji, gdyż niektóre wyzwania stojące przed polską gospodarką oraz pojawiające się problemy były podobne do tych, z którymi borykali się Niemcy bezpośrednio po II wojnie światowej.

Po zakończeniu II wojny światowej i upadku reżimu hitlerowskiego Niemcy Zachodnie stanęły przed wieloma wyzwaniami. Kraj był w znacznym stopniu dotknięty zniszczeniami wojennymi, gospodarka opierała się na systemie nakazowo-rozdzielczym (nastawionym głównie na produkcję wojenną), a demokratyczne instytucje trzeba było zbudować zupełnie od podstaw. Na to wszystko nakładały się poważne problemy społeczne oraz powszechnie panująca nędza². W takich realiach kluczowe stało się znalezienie rozwiązań, które zaspokoilyby najważniejsze potrzeby socjalne ludności i wprowadziły kraj na drogę szybkiego wzrostu gospodarczego. W zainicjowanych w 1948 roku reformach aspekt społeczny odgrywał zatem istotną rolę.

Sytuacja społeczno-ekonomiczna Polski w schyłkowym okresie socjalizmu nie była aż tak dramatyczna, ale problemy, z jakimi należało się zmierzyć wskazywały na pewną analogię. Możemy do nich zaliczyć zerwanie z systemem gospodarki centralnie sterowanej i jej ewolucję w kierunku gospodarki rynkowej, zastąpienie totalitaryzmu przez demokrację oraz zapewnienie ochrony socjalnej tym grupom społecznym, które w wyniku nadchodzących przemian straciły możliwość samodzielnego zatroszczenia się o swoją egzystencję. Już sama nazwa „społeczna gospodarka rynkowa” miała stać się gwarantem takiego przebiegu reform, gdzie postulat wolności gospodarczej miał iść w parze ze sprawiedliwością społeczną. W późniejszym okresie znalazło to również odzwierciedlenie w art. 20 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 1997 roku, który głosi, że „społeczna gospodarka rynkowa oparta na wolności działalności gospodarczej, własności prywatnej oraz solidarności, dialogu i współpracy partnerów społecznych stanowi podstawę ustroju gospodarczego Rzeczypospolitej Polskiej”³.

Analizując genezę koncepcji społecznej gospodarki rynkowej można zauważyć, że zrodziła się ona z krytyki zarówno kapitalizmu, jak i gospodarki centralnie sterowanej. Jej fundamentem jest gospodarka rynkowa z wolnym rynkiem, gdzie polityka gospodarcza państwa jest spójna z polityką społeczną. Za takim modelem państwa i ustroju opowiadał się Ludwig Erhard, który jako minister gospodarki, a następnie kanclerz RFN, uczynił z tego założenia centralny aspekt

² Patrz: T. Kaczmarek, P. Pysz, *Ludwig Erhard i społeczna gospodarka rynkowa*, IPSPAN, Warszawa 2004, s. 35–62.

³ Patrz: *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 1997 roku*, art. 20.

swojej koncepcji⁴. Przymiotnik „społeczna” miał zaś wskazywać jedynie na to, że gospodarka rynkowa nie jest celem samym w sobie, lecz zawsze powinna mieć społeczny charakter. Innymi słowy, oznaczało to nic innego, jak służbę dla społeczeństwa. W centrum uwagi postanowiono postawić aspekt ludzkiej wolności, gdzie jednostka nie jest ograniczana w swoich wyborach ani przez władzę państwową, ani przez grupy monopolistyczne, które dzięki swojej dominującej pozycji dyktują reguły gry na rynku. Gwarantem wolności wyboru jest rynek oparty na wolnej konkurencji oraz zabezpieczenie socjalne słabszych grup społecznych. Kolejnymi, ważnymi elementami społecznej gospodarki rynkowej są: swoboda wyboru zawodu i miejsca pracy, prawo do rozwoju własnej osobowości, dysponowanie własnością prywatną bez ograniczeń, odpowiedzialność za własną działalność oraz system zabezpieczeń socjalnych dla grup, które trwale lub czasowo wykluczone są z procesu gospodarowania⁵. Istotą koncepcji jest to, że wszystkie jej elementy tworzą spójną całość, a zatem wyłączenie chociażby jednego z nich powoduje zakłócenia i nieprawidłowości w funkcjonowaniu całego ładu społeczno-gospodarczego.

Współcześnie koncepcja ta często poddawana jest krytyce, a wielu badaczy i praktyków życia społeczno-gospodarczego podważa jej aktualność oraz przydatność w praktyce gospodarczej. Nie jest to do końca zgodne z myślą twórców tej koncepcji, uważających społeczną gospodarkę rynkową za zestaw uniwersalnych wytycznych, określających ramy dla funkcjonowania wolnościowego ładu społeczno-gospodarczego. Zasadniczym jego elementem jest silne i demokratyczne państwo, które poprzez stosowanie zasad konstytuujących zapewnia stabilność wartości pieniądza, otwartość rynków, prywatną własność środków produkcji, swobodę zawierania umów, egzekwuje odpowiedzialność za wyniki działalności oraz gwarantuje stałość polityki gospodarczej⁶. Konkretnie instrumenty tej polityki należy jednak stale dopasowywać do zmieniającej się rzeczywistości, pamiętając przy tym, by nie ingerowały one w przebieg procesu gospodarowania.

Porównując podjęte w Polsce po 1989 roku działania do zasad zawartych w koncepcji społecznej gospodarki rynkowej, można pokusić się o stwierdzenie, że jedną z głównych przyczyn niepowodzeń i negatywnych skutków ubocznych reform była słabość państwa w zakresie kształtowania ładu społeczno-gospodarczego. Zaproponowany przez Międzynarodowy Fundusz Walutowy program dostosowawczy, swoją strukturą oraz modelem reform zbliżony był w większym stopniu

⁴ Patrz: L. Erhard, *Deutsche Wirtschaftspolitik. Der Weg der Sozialen Marktwirtschaft*, ECON, Düsseldorf 1962.

⁵ Patrz: W. Kraus, *Soziale Marktwirtschaft. Marktwirtschaftliche und soziale Umorientierung in der DDR*, Ludwig-Erhard-Stiftung, Bonn 1990, s. 54–59.

⁶ Patrz: P. Pysz, *Społeczna gospodarka rynkowa. Ordoliberalna koncepcja polityki gospodarczej*, PWN, Warszawa 2008, s. 62.

do koncepcji monetarystyczno-neoliberalnej niż ordoliberalnej⁷. Efektem przyjęcia takiej perspektywy była rezygnacja z wyraźnie określonej strategii rozwojowej, co zaowocowało zepchnięciem na dalszy plan dziedzin istotnych dla długofalowego rozwoju kraju. Problemy bezpieczeństwa osobistego obywateli, opieki zdrowotnej, oświaty i nauki czy inwestycji w rozwój infrastruktury przez długi czas nie były w należyty sposób rozwiązywane przez kolejne ekipy rządzące. Towarzysząca temu zjawisku szerząca się skala korupcji, rosnąca stopa bezrobocia oraz rozwarstwienie dochodów przyczyniały się do silnej stratyfikacji ekonomicznej polskiego społeczeństwa, co skutkowało, i nadal skutkuje, licznymi napięciami społecznymi. Z jednej strony powstał biegun bogactwa, z drugiej zaś, marginalizacja rosnącej części społeczeństwa. Według Barbary Polaszkiwicz po pierwszej dekadzie transformacji odsetek osób żyjących poniżej minimum socjalnego wyniósł w 1999 roku aż 52,2%, podczas gdy w 1990 r. „tylko” 20,5%. Z 15% wówczas stopy bezrobocia, aż 80% bezrobotnych nie miało prawa do zasiłku, a ponad 75% pracujących miało dochody niższe od płacy średniej⁸. Lekceważenie wartości państwa prawa doprowadziło do powstania realnego kapitalizmu, opartego na klientelizmie i korupcji, upodabniając go bardziej do modelu typowego dla krajów Ameryki Południowej niż niemieckiego czy anglosaskiego⁹.

W takiej sytuacji nadal użyteczne wydają się być dalsze dyskusje oraz badania zarówno nad przebiegiem transformacji ustrojowej w Polsce, jak i koncepcją społecznej gospodarki rynkowej. Nie można również pominąć tematyki związanej z globalizacją, która przyczynia się do dezaktualizacji niektórych teorii w naukach społecznych oraz indukuje liczne zmiany w dotychczasowej praktyce społeczno-gospodarczej. Jest to istotne z punktu widzenia oceny przemian systemowych, a także dla sformułowania propozycji odnośnie kierunku zmian obowiązującego ładu ustrojowego. Uwzględnienie w analizie procesu transformacji systemowej jedynie perspektywy politologicznej nie odzwierciedla całokształtu i złożoności procesu przemian, dlatego też szczególną uwagę należy zwrócić na prowadzenie badań interdyscyplinarnych, korzystających z dorobku naukowego takich dziedzin, jak: ekonomia, socjologia, psychologia społeczna czy historia. Jest to istotne, ponieważ tylko kompleksowa i wielostronna analiza, uwzględniająca doświadczenia historyczne i stale zmieniające się otoczenie, może umożliwić sformułowanie skutecznych rekomendacji dla polityki gospodarczej, które doprowadzą do spójności polityki społecznej i gospodarczej. To z kolei stanowi

⁷ Patrz: J. Kowalewska, *Polska w globalnych organizacjach finansowych*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio K, Politologia”, tom 12, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2005, s. 72–74.

⁸ Patrz: B. Polaszkiwicz, *Jaki model gospodarki rynkowej w Polsce?*, w: P. Pysz, E. Mączyńska [red.], *Spółeczna gospodarka rynkowa. Idee i możliwości praktycznego wykorzystania w Polsce*, PTE, Warszawa 2004, s. 214.

⁹ Tamże, s. 214–215.

niezbędny warunek stabilnego, zrównoważonego oraz długofalowego rozwoju społeczeństwa.

Z początkiem lat 90. ubiegłego wieku, transformacja ustrojowa stała się przedmiotem rozległych badań naukowych. Fascynacja tym obszarem wynikała głównie z faktu, że każda przemiana ustrojowa jest niepowtarzalna i wyjątkowa, a korzystanie z cudzych doświadczeń w tym zakresie jest do pewnego stopnia ograniczone. Każdorazowo należy szukać i wypracować nowe rozwiązania, aby proces modernizacji móc przeprowadzić z możliwie najmniejszymi skutkami ubocznymi. Istotne w tym zakresie jest holistyczne spojrzenie na problemy i wyzwania stojące przed polityką społeczno-gospodarczą państwa. Co prawda, obszar badań ekonomicznych wydaje się w tej dziedzinie kluczowy, jednak nie można zapominać, że transformacja gospodarcza stanowi tylko jeden z elementów transformacji systemowej. Dopiero analiza aspektów społecznych, politycznych czy kulturowych przemian ustrojowych w Polsce po 1989 roku, może ukazać kompleksowy obraz ówczesnych problemów, a tym samym umożliwić opracowanie utylitarnych rozwiązań przydatnych dla praktyki społeczno-gospodarczej.

Badacze zajmujący się od końca lat 80. XX wieku problematyką reform systemowych z reguły reprezentowali różne szkoły, kierunki oraz poglądy, co spowodowało, że przemiany społeczno-gospodarcze analizowane były z zastosowaniem różnych metod i perspektyw badawczych. Szybko okazało się jednak, że tradycyjne podejścia mikro- i makroekonomiczne nie dostarczają wystarczających podstaw metodologicznych do analizy procesu transformacji¹⁰. Skłoniło to, zwłaszcza ekonomistów, do wykorzystania i zastosowania podejść cząstkowych, opracowanych przez inne obszary współczesnej ekonomii, np. nową ekonomię instytucjonalną, teorię praw własności, teorię publicznego wyboru. Także popularna na początku lat 90. XX wieku w naszym kraju perspektywa neoklasyczna okazała się niewystarczająca do badania i wyjaśniania ówczesnych przemian ustrojowych, gdyż nie przewidywała w gruncie rzeczy miejsca dla prawa własności czy prywatyzacji jako zjawiska. Dodatkowo nurt ten traktował instytucje jako dane niezmiennie, co w przypadku analizy procesu transformacji gospodarczej zupełnie nie przystawało do rzeczywistości, czyniąc w dużym stopniu perspektywę neoklasyczną bezużyteczną. Mimo to, dla wielu naukowców i polityków stała się ona bardzo atrakcyjna, co znacznie spopularyzowało szkołę neoliberalną w Polsce. Praktyka życia codziennego szybko jednak podważyła przydatność doktryny neoliberalnej w rozwiązywaniu problemów, przed którymi stoi współczesna polityka społeczno-gospodarcza.

Alternatywę w stosunku do podejścia liberalnego stanowiły koncepcje wywodzące się ze szkoły keynesowskiej. Entuzjaści tej doktryny opowiadali się za

¹⁰ Patrz: M. Bałtowski, M. Miszewski, *Transformacja gospodarcza w Polsce*, PWN, Warszawa 2007, s. 30.

większym interwencjonizmem państwowym w procesie przemian ustrojowych, a także większą rolą państwa w życiu publicznym. Ich zdaniem, państwo za pomocą instrumentów polityki fiskalnej i polityki pieniężnej powinno sterować przebiegiem procesu gospodarowania. Stanowisko neoliberałów w tym zakresie było odmienne, co prowadziło do licznych sporów oraz dyskusji pomiędzy zwolennikami obydwu szkół¹¹. Obydwa podejścia zdominowały w dużym stopniu badania na temat przebiegu przemian ustrojowych w Polsce po 1989 roku, odsuwając na dalszy plan koncepcje koncentrujące się na kształtowaniu reguł gry podmiotów rynkowych. Analizując piśmiennictwo o tematyce związanej z transformacją można zauważyć dużą przewagę badań uwzględniających zarówno klasyczny, jak i keynesowski punkt widzenia przemian dokonanych w Polsce. W naturalny sposób zmarginalizowało to badania uwzględniające inne perspektywy teoretyczne, jak chociażby wspomnianą szkołę ordoliberalną.

Jako przedmiot badań naukowych koncepcja społecznej gospodarki rynkowej cieszyła się w Polsce niewielką popularnością w ostatniej dekadzie XX wieku. W latach 90. ubiegłego wieku pozycji książkowych analizujących społeczną gospodarkę rynkową było w Polsce zaledwie kilka. A i te koncentrowały się raczej na historii przemian ustrojowych w Niemczech Zachodnich po II wojnie światowej, natomiast brakowało prób analizy niemieckich doświadczeń z ordoliberalizmem w kontekście ich użyteczności dla polskich przemian systemowych. Dopiero od początku XXI wielu można zauważyć wśród polskich naukowców stopniowy wzrost zainteresowania tematyką społecznej gospodarki rynkowej oraz niemiecką odmianą liberalizmu. Większość z nich jest związana z Polskim Towarzystwem Ekonomicznym, które od kilkunastu lat, we współpracy z Ogólnoeuropejskim Ośrodkiem Badawczym we Vlotho, prowadzi badania nad społeczną gospodarką rynkową w Polsce i w Niemczech oraz nad ordoliberalizmem¹². Efektem tej współpracy jest stopniowy wzrost zainteresowania tą tematyką wśród polskich uczonych, zwłaszcza w kontekście transformacji systemowej. Nie zmienia to jednak faktu, że bezpośrednich badań nad społeczną gospodarką rynkową w Polsce, uwzględniających ordoliberalną koncepcję ładu gospodarczego jest stosunkowo niewiele. Zwłaszcza aspekt społeczny tak istotny w tej koncepcji jest często pomijany lub traktowany podrzędnie w stosunku do aspektów ekonomicznych, co powoduje konieczność prowadzenia dalszych badań nad tym systemem.

W tej sytuacji cenna może się okazać analiza przemian przeprowadzanych w Niemczech Zachodnich po 1948 roku. Polityka Niemiec, skupiająca się w głów-

¹¹ Patrz: M. Guzek, *Zakotwiczenia neoliberalizmu. Neoliberalizm to nie religia, to ustrój*, w: „Myśl Ekonomiczna i Polityczna”, nr 3(42)2013, Uczelnia Łazarzkiego, Warszawa 2013, s. 28–40.

¹² Patrz: P. Pysz, *Seminaria na temat społecznej gospodarki rynkowej w Niemczech – Vlotho 1991–2002*, w: *Spoleczna gospodarka rynkowa*, P. Pysz, E. Mączyńska [red.], *Spoleczna gospodarka rynkowa. Idee i możliwości praktycznego wykorzystania w Polsce*, PTE, Warszawa 2004, s. 247–265.

nej mierze na zapewnieniu reguł gry podmiotom rynkowym, a także precyzująca długofalowe cele polityki społeczno-gospodarczej, doprowadziła do stabilnego i wysokiego wzrostu gospodarczego, wzrostu produkcji oraz skutecznego odejścia od gospodarki nakazowo-rozdzielczej, przy jednoczesnym zapewnieniu spokoju społecznego. Dla odmiany, proces transformacji systemowej w Polsce nacechowany był licznymi niepokojami i protestami społecznymi. Korzystanie z doświadczeń niemieckich może być użyteczne dla współczesnej praktyki społeczno-gospodarczej, ponieważ cele stawiane przed polityką w państwach demokratycznych o gospodarce rynkowej na przestrzeni ostatnich dziesięcioleci w zasadzie się nie zmieniły. Stałej weryfikacji i aktualizacji wymagają natomiast narzędzia polityki gospodarczej państwa. Postęp technologiczny i zmieniające się otoczenie wymagają wyjątkowej precyzji w doborze metod, mających prowadzić do dobrobytu całego społeczeństwa oraz bezpieczeństwa i sprawiedliwości społecznej.

Głównym celem, który przyświecał autorowi niniejszej monografii jest analiza przemian politycznych oraz społeczno-gospodarczych, jakie miały miejsce w Polsce po 1989 roku oraz analiza komparatystyczna systemów politycznych i społeczno-gospodarczych Polski oraz Niemiec w aspekcie koncepcji społecznej gospodarki rynkowej oraz teorii ordoliberalizmu. Wychodząc z założenia, że analiza przemian gospodarczych jest niewystarczająca dla zrozumienia całokształtu i złożoności procesu transformacji, w pracy została podjęta próba interdyscyplinarnego podejścia do wybranych problemów badanej tematyki. Publikacja ma na celu uzyskanie odpowiedzi na pytanie, w jakim stopniu oraz zakresie w procesie transformacji systemowej w Polsce po 1989 roku zostały uwzględnione założenia koncepcji społecznej gospodarki rynkowej. Główna teza monografii sprowadza się do twierdzenia, że po ponad dwudziestu latach transformacji systemowej w Polsce, w praktyce nie udało się osiągnąć wielu założeń i wytycznych zawartych w koncepcji społecznej gospodarki rynkowej. Z powodzeniem udało się zrealizować dużą część reform gospodarczych, choć nie bez zastrzeżeń. Przykładem może być prywatyzacja, której nierzadko towarzyszyły liczne skandale oraz korupcja¹³. W wielu momentach zaniedbano oraz zmarginalizowano społeczny aspekt reform, co pogłębiło istniejące różnice w poziomie dochodów, przyczyniając się do wzrostu liczby ludności dotkniętej wykluczeniem społecznym, a tym samym wzrostu negatywnych zjawisk społecznych, takich jak przestępczość czy ubóstwo. W związku z powyższym nasuwa się kolejne pytanie, czy próba wzorowania się na doświadczeniach niemieckich oraz chęć ich wprowadzenia w polskiej rzeczywistości była w ogóle adekwatna w nowopowstałych realiach. Innym pytaniem jest to, czy po 40. latach od wpro-

¹³ Patrz: M. Jarosz, *Obys' żył w ciekawych czasach*, Oficyna Naukowa, Warszawa 2009, s. 147–164. Por. także: M. Jarosz [red.], *Wykluczeni. Wymiar społeczny, materialny i etniczny*, ISPPAN, Warszawa 2008; P. Śmiłowicz, *Misjonarze i zawodowcy*, „Newsweek”, 1.02.2009.

wadzenia społecznej gospodarki rynkowej w Niemczech, można ją było skutecznie wprowadzić w innym kraju. Odpowiedzi na te pytania nie są jednoznaczne, a w środowisku naukowym można znaleźć odmienne opinie na ten temat.

Kolejnym celem przeprowadzonych badań jest chęć uzyskania odpowiedzi na pytanie, na ile koncepcja społecznej gospodarki rynkowej jest przydatna oraz użyteczna wobec wyzwań stojących przed współczesną polityką społeczno-gospodarczą Polski, Niemiec oraz Unii Europejskiej. Kryzys finansowy i ekonomiczny, który rozpoczął się w 2008 roku w Stanach Zjednoczonych, a następnie kryzys zadłużeniowy niektórych państw Unii Europejskiej obnażyły słabości podejścia liberalnego opartego na wartościach. Proces renacjonalizacji polityk narodowych potwierdził założenia teorii realistycznej, która obecnie przeżywa swój renesans.

Kolejne tezy, które zostały poddane weryfikacji na łamach niniejszej publikacji mówią, że implementacja społecznej gospodarki rynkowej w Polsce nie powiodła się, gdyż priorytetem polityki społeczno-gospodarczej państwa po 1989 roku stały się cele ekonomiczne, co doprowadziło do zaniedbania celów społecznych. Rozdzielenie, podczas zainicjowanych z końcem lat 80. XX wieku reform, aspektów ekonomicznych od aspektów społecznych, było zignorowaniem jednej z fundamentalnych zasad koncepcji społecznej gospodarki rynkowej, stanowiącej o spójności polityki społecznej z polityką gospodarczą państwa. W trakcie transformacji systemowej, jaka miała miejsce w Polsce po 1989 roku, nie spełniono również kolejnego postulatu zawartego w koncepcji społecznej gospodarki rynkowej, mówiącego o neutralności państwa w gospodarce oraz ograniczeniu jego roli do tworzenia ram funkcjonowania ładu gospodarczego, pilnowania porządku, tworzenia prawa i jego egzekucji. Niepożądanym skutkiem takiego podejścia były m.in. liczne przypadki nadużycia władzy, nepotyzm czy korupcja.

Ostatnia teza, którą autor sprawdza na łamach niniejszej monografii mówi, że konkretne narzędzia polityki społeczno-gospodarczej, zastosowane w trakcie implementacji społecznej gospodarki rynkowej w Republice Federalnej Niemiec po 1948 roku, straciły co prawda na aktualności, jednak główne zasady tworzące ramy funkcjonowania ładu społeczno-gospodarczego zwanego społeczną gospodarką rynkową są nadal aktualne, nawet w czasach globalizacji.

Książka stanowi również próbę odpowiedzi na następujące pytania badawcze: w jakich obszarach polityki społecznej oraz polityki gospodarczej w największym stopniu zrealizowano założenia koncepcji społecznej gospodarki rynkowej podczas przemian systemowych w Polsce po 1989 roku? Czy teoria ordoliberalizmu i koncepcja społecznej gospodarki rynkowej są nadal aktualne i użyteczne dla współczesnej polityki społeczno-gospodarczej? Czy w obliczu trwającego od 2008 roku światowego kryzysu finansowego i gospodarczego można mówić o „renesansie” koncepcji społecznej gospodarki rynkowej, czy raczej o jej upad-

ku? W jakim stopniu uwzględnione są postulaty zawarte w koncepcji społecznej gospodarki rynkowej w aktualnej polityce gospodarczej oraz społecznej Polski oraz Niemiec? Jakie zagrożenia, ale także jakie szanse niesie ze sobą integracja europejska i globalizacja dla Polski oraz tworzonego od 1989 roku systemu społeczno-ekonomicznego? Jaka jest wzajemna zależność pomiędzy modelem społecznej gospodarki rynkowej a integracją europejską oraz światowym kryzysem ekonomicznym po 2008 roku? Czy globalizacja oznacza ostateczny koniec państwa opiekuńczego i społecznej gospodarki rynkowej? Jaka powinna być rola państwa w polityce ekonomicznej oraz polityce społecznej z punktu widzenia koncepcji społecznej gospodarki rynkowej? Odpowiedzi na te pytania autor próbował udzielić w kontekście ewolucji niemieckiego oraz polskiego systemu politycznego, społecznego oraz ekonomicznego.

Struktura pracy oparta jest na układzie problemowo-chronologicznym, który wydaje się najwłaściwszy do ukazania współzależności systemów politycznych oraz społeczno-gospodarczych analizowanych państw. Ponadto taki układ pozwala na uporządkowanie prezentowanych zagadnień oraz wyników badań, dzięki czemu monografia charakteryzuje się nie tylko aspektem poznawczym, lecz również utylitarnym. Książka ma charakter analizy politologicznej, jednak trudno jest zrozumieć analizowane w niej zjawiska oraz procesy bez rozważań natury ekonomicznej, historycznej, prawnej czy socjologicznej. Praca w przeważającej mierze opiera się na weryfikacji postawionych tez i pytań badawczych z punktu widzenia teorii ordoliberalnej. Niemniej jednak w dokonanych ocenach wykorzystano również teorię systemów, teorię konstruktywistyczną czy wspomnianą już teorię realistyczną.

Unikalność zjawiska transformacji systemowej, a także odmienność polskich i niemieckich doświadczeń i uwarunkowań historycznych powodują, że do weryfikacji postawionych w niniejszej pracy hipotez oraz pytań badawczych zastosowanych zostało kilka metod badawczych. Pierwszą z nich jest analiza historyczna, która umożliwiała przedstawienie historycznych uwarunkowań implementacji koncepcji społecznej gospodarki rynkowej w Niemczech oraz w Polsce. Metoda historyczna umożliwiła również przeprowadzenie analizy uwarunkowań historycznych polskich przemian systemowych po 1989 roku. Drugą zastosowaną metodą badawczą jest analiza komparatystyczna, za pomocą której autor dokonał analizy polskiego i niemieckiego systemu politycznego oraz współczesnej polskiej i niemieckiej polityki społecznej oraz gospodarczej. Autor korzystał również z metody dedukcyjnej (tzw. „od ogółu do szczegółu”), wykorzystanej przede wszystkim do analizy dokumentów oraz metody analizy teoretycznej wybranych publikacji naukowych, co pozwala na konfrontację stawianych przez innych badaczy tez oraz hipotez dotyczących polskiej i niemieckiej polityki gospodarczej i społecznej. Dokładna i szczegółowa analiza nie-

mieckich doświadczeń oraz rozwiązań w implementacji społecznej gospodarki rynkowej oraz porównanie ich do reform przeprowadzonych w Polsce wydaje się być najbardziej odpowiednim sposobem na weryfikację postawionych tez oraz uzyskanie odpowiedzi na postawione pytania badawcze. Kolejną metodą, która została użyta, to analiza wybranych danych statystycznych, za pomocą której autor obrazuje skutki realizacji wybranych polityk.

Rozdział pierwszy, pt. „Ordoliberalizm i społeczna gospodarka rynkowa” przedstawia przede wszystkim teoretyczne aspekty ordoliberalizmu i koncepcji społecznej gospodarki rynkowej. Poprzez analizę dorobku naukowego takich klasyków niemieckiego liberalizmu, jak: Wilhelm Röpke, Aleksander Rüstow, Franz Böhm, Alfred Müller-Armack, Walter Eucken czy Ludwig Erhard, ukazana została różnorodność i kompleksowość teorii ordoliberalnej, która posłużyła do budowy w Niemczech Zachodnich po II wojnie światowej systemu politycznego i społeczno-gospodarczego opartego na społecznej gospodarce rynkowej. Literatura niemieckojęzyczna na ten temat jest wyjątkowo bogata i obszerna. Również na polskim gruncie naukowym odnajdziemy badaczy, którzy swoje prace poświęcili zagadnieniom związanym z niemieckim liberalizmem. Należą do nich, cytowani w niniejszej publikacji: Elżbieta Mączyńska, Piotr Pysz, Maciej Bałtowski, Michał Miszewski, Tadeusz Włudyka czy Robert Włodarczyk. W rozdziale tym autor podejmuje również próbę umiejscowienia ordoliberalizmu pośród innych koncepcji ekonomicznych oraz przedstawia proces implementacji i ewolucji niemieckiego modelu społecznej gospodarki rynkowej, ukazując jednocześnie dylematy oraz kontrowersje, jakie towarzyszyły temu procesowi.

W rozdziale drugim, zatytułowanym „Przemiany polityczne i społeczno-gospodarcze w Polsce po 1989 roku”, zaprezentowana została polska transformacja systemowa po 1989 roku. W pierwszej części rozdziału autor próbuje odpowiedzieć na pytanie, czym jest proces transformacji i jakie są jego cele. Wbrew pozorom udzielenie jednoznacznej dopowiedzi na to pytanie nie jest tak proste i oczywiste, jak mogłoby się powszechnie wydawać. Wynika to z faktu, że proces każdej przemiany systemowej jest niepowtarzalny oraz uzależniony od specyfiki danego państwa, jego uwarunkowań wewnętrznych oraz zewnętrznych.

Drugi rozdział stanowi także analizę przyczyn oraz skutków upadku socjalizmu i gospodarki centralnie sterowanej w Polsce. W świetle prowadzonych przez licznych naukowców badań można postawić tezę, że główną przyczyną upadku komunizmu w Europie była jego niewydolność w sferze ekonomicznej, a nie ideologicznej. Problemy gospodarcze bloku wschodniego przyczyniły się do liberalizacji polityki wewnętrznej oraz zewnętrznej ówczesnych władz ZSRR, co z kolei umożliwiło inicjację przemian w pozostałych europejskich państwach socjalistycznych. Dodatkowo zły stan polskiej gospodarki oraz nawarstwiająca się problemy społeczne dały impuls do rozmów pomiędzy komunistycznymi elitami

a opozycją. Ich następstwem były obrady „okrągłego stołu”, w wyniku których został w Polsce rozpoczęty proces transformacji politycznej oraz gospodarczej. Rozdział drugi ukazuje również skutki przemian systemowych, zarówno w sferze politycznej, jak i społeczno-ekonomicznej.

Rozdział trzeci, pt. „Analiza porównawcza polskiego i niemieckiego systemu politycznego i społeczno-gospodarczego w aspekcie społecznej gospodarki rynkowej” przedstawia współczesny system polityczny, społeczny oraz ekonomiczny Rzeczypospolitej Polskiej oraz Republiki Federalnej Niemiec. W tej części pracy dokonana została analiza instytucjonalno-prawna głównych elementów oraz podmiotów składających się na system polityczny obydwu analizowanych państw. Szczegółowej analizie poddano zwłaszcza zapisy tekstów konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej oraz konstytucji Republiki Federalnej Niemiec oraz innych aktów normatywnych. Podkreślone również zostały różnice pomiędzy polskim a niemieckim systemem politycznym, wynikające głównie z faktu, że Polska jest państwem unitarnym, a Niemcy – federalnym. W tej części pracy ukazane zostały także liczne podobieństwa pomiędzy państwami w obszarze rozwiązań ustrojowych na poziomie systemu politycznego.

W rozdziale tym analizie komparatystycznej poddano również współczesną politykę ekonomiczną oraz politykę społeczną Polski oraz Niemiec przez pryzmat koncepcji społecznej gospodarki rynkowej. Szczególną uwagę poświęcono zadaniom państwa w kształtowaniu obydwu polityk, a zwłaszcza polityki konkurencji, pełniącej kluczową rolę w krajach o modelu społecznej gospodarki rynkowej. Autor analizuje również kształt oraz funkcję polityki podatkowej i budżetowej, a także pieniężnej i walutowej będącymi kolejnymi istotnymi aspektami badanej koncepcji. W dalszej części rozdziału analizowana jest polityka zatrudnienia oraz system zabezpieczeń rynku pracy, jak również system emerytalno-rentowy oraz system opieki zdrowotnej. Szczególna uwaga została poświęcona na wzajemne zależności i powiązania pomiędzy polityką gospodarczą a polityką społeczną. Jak już wspomniano, perspektywa ta ma szczególne znaczenie w świetle koncepcji społecznej gospodarki rynkowej podkreślającej znaczenie spójności obydwu polityk.

Ostatni, czwarty rozdział, zatytułowany „System ekonomiczno-społeczny Polski w dobie globalizacji i integracji. Szanse i zagrożenia” poświęcony jest zagadnieniom związanym z globalizacją i integracją europejską. Mimo licznych badań oraz dużej liczby publikacji, tematyka związana z globalizacją i integracją europejską nadal stanowi jeden z kluczowych, a zarazem nieodłącznych obszarów analiz w kontekście polskich przemian systemowych po 1989 roku. Nie da się rzetelnie pisać o polskiej transformacji w oderwaniu od analizy procesów globalizacyjnych i integracyjnych. Upadek systemu socjalistycznego w Polsce, w wyniku którego zapoczątkowano demokratyczne i wolnorynkowe przemiany,

zbiegł się kolejną falą globalizacji oraz procesem pogłębiania się integracji europejskiej. Oznacza to, że przez ostatnie 25 lat modernizacji państwa polskiego te trzy procesy (transformacji, globalizacji i integracji europejskiej) przebiegały równolegle. Dla naukowców zajmujących się powyższą problematyką stanowi to duże wyzwanie, ponieważ trudno jest jednoznacznie określić, jakie znaczenie miał każdy z tych procesów na przeprowadzane w Polsce reformy. W rozdziale tym, autor stara się ocenić wpływ globalizacji na przemiany systemowe w Polsce oraz określić szanse, zagrożenia i wyzwania wiążące się z tym procesem. Kolejnym elementem rozdziału jest próba oceny wpływu integracji europejskiej na przebieg procesu transformacji. W tym miejscu autor bada rolę i znaczenie Polski w Unii Europejskiej oraz dokonuje bilansu szans i zagrożeń związanych z członkostwem w tej organizacji.

Ostatnia część rozdziału czwartego to także próba określenia perspektywy rozwoju koncepcji społecznej gospodarki rynkowej w dobie globalizacji i integracji europejskiej. Kryzys finansowy i ekonomiczny, który rozpoczął się w 2008 roku obnażył słabości systemu kapitalistycznego. Liczne problemy trapiące od kilku lat gospodarkę światową, w połączeniu z dewaluacją doktryny neoliberalnej, otworzyły przestrzeń dla tworzenia nowych rozwiązań, a także przyczyniły się do renesansu wielu zapomnianych teorii oraz koncepcji, w tym także analizowanej na kanwie niniejszej rozprawy teorii ordoliberalnej i koncepcji społecznej gospodarki rynkowej. W tym miejscu autor próbuje obronić tezę, że współczesny kryzys finansowy i ekonomiczny w dużym stopniu spowodowany był brakiem stosowania reguł określonych w modelu społecznej gospodarki rynkowej na poziomie globalnym.

Monografię wieńczy zakończenie, podsumowujące wcześniejsze analizy. Stanowi ono ważny element rozprawy, gdyż ujęte w nim zostały najważniejsze wnioski z przeprowadzonych badań. Podjęto w nim również próbę odpowiedzi na postawione we wstępie pytania badawcze.

Na końcu pracy umieszczona została bibliografia, w której zawarto wykorzystane w pracy dokumenty, akty normatywne, raporty, a także prace zwarte oraz artykuły naukowe. W bibliografii wymieniono również publikacje prasowe oraz wybrane źródła internetowe. Tematyka pracy w naturalny sposób przyczyniła się do tego, że trzonem bazy bibliograficznej są źródła polsko- i niemieckojęzyczne, aczkolwiek autor uwzględnił również kluczowe pozycje anglojęzyczne.

Ordoliberalizm i społeczna gospodarka rynkowa

Przełom XVIII i XIX wieku był okresem gwałtownych i głębokich przemian społeczno-gospodarczych w Europie. Proces koncentracji kapitału doprowadził do istotnych przekształceń strukturalnych w sferze produkcji oraz stosunków własnościowych, czego skutkiem było stopniowe odejście od gospodarki feudalnej na rzecz gospodarki kapitalistycznej, wywodzącej się z merkantylizmu kupieckiego¹. Pionierami gospodarki kapitalistycznej byli kupcy, jednak nowożytna historia pokazała, że kapitalizm może stanowić alternatywę zarówno dla feudalizmu, jak i gospodarki socjalistycznej². Celem dyskusji prowadzonej współcześnie przez większość ekonomistów czy politologów nie jest szukanie odpowiedzi na pytanie, jaka jest lub mogłaby być alternatywa dla ustroju i gospodarki kapitalistycznej, lecz próba określenia, jaka odmiana kapitalizmu byłaby adekwatna dla wyzwań współczesności³. Dyskusja ta nabiera szczególnego znaczenia w świetle trwającego od roku 2008 światowego kryzysu gospodarczego i finansowego, a zwłaszcza w sytuacji rosnącej krytyki dominującej od lat 80. XX wieku neoliberalnej wersji kapitalizmu⁴.

Podstawą funkcjonowania każdej gospodarki jest jej system ekonomiczny⁵, który decyduje o wynikach ekonomicznych danego państwa, nadaje mu ramy instytucjonalne i prawne oraz determinuje sposób organizacji życia społeczno-ekonomicznego⁶. Współczesna teoria ekonomii wyodrębnia dwa podstawowe systemy ekonomiczne:

¹ Patrz: T. Włudyka, *Ordoliberalizm i społeczna gospodarka rynkowa w Niemczech*, Oficyna Wolters Kluwer, Warszawa 2013, s. 11. Por. także: P. Rosner, *Die Entwicklung ökonomischen Denkens*, Duncker & Humblot, Berlin 2012, s. 132–137; R. Gömmel, *Die Entwicklung der Wirtschaft im Zeitalter des Merkantilismus 1620–1800*, Oldenbourg Verlag, München 1998; H-W. Niemann, *Europäische Wirtschaftsgeschichte vom Mittelalter bis heute*, w: „Geschichte kompakt”, WBG Verlag, Darmstadt 2009, s. 57–59.

² Patrz: D. Kuder, *Instytucjonalna różnorodność modeli kapitalizmu*, w: R.W. Włodarczyk [red.], *Spółczesna gospodarka rynkowa*, Oficyna Wolters Kluwer, Warszawa 2010, s. 19.

³ Tamże, s. 19.

⁴ Szerzej na ten temat w rozdziale 4.4.3.

⁵ Według definicji przytoczonej przez Tadeusza Kowalika system ekonomiczny „jest to zespół, kompleks organizacji, gospodarstw domowych oraz jednostek działających według określonych zasad, bodźców, nakazów i zakazów, w dziedzinie produkcji, podziału, wymiany i konsumpcji dóbr i usług. Patrz: T. Kowalik, *Współczesne systemy ekonomiczne powstanie, ewolucja, kryzys*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Przedsiębiorczości i Zarządzania im. Leona Koźmińskiego, Warszawa 2000, s. 9–13.

⁶ Patrz: A. Adamczyk, *Definicja i istota koncepcji społecznej gospodarki rynkowej*, w: R.W. Włodarczyk [red.], *Spółczesna gospodarka rynkowa*, Oficyna Wolters Kluwer, Warszawa 2010, s. 15.

socjalistyczny i kapitalistyczny. W ramach każdego z nich istnieją liczne podsystemy⁷. Analizowaną w niniejszej monografii koncepcję społecznej gospodarki rynkowej można zaklasyfikować do podsystemu gospodarki kapitalistycznej, powstałej na bazie ordoliberalizmu, sięgającego korzeniami do nauk klasycznego liberalizmu⁸.

I.1. Klasycy niemieckiego liberalizmu

W polskiej literaturze naukowej można znaleźć wiele pozycji na temat klasyków liberalizmu⁹. Największą ilość stanowią publikacje o myślicielach i twórcach jego klasycznej odmiany, czyli przedstawicielach neoliberalizmu anglosaskiego¹⁰. Przedmiotem licznych badań oraz analiz jest dorobek naukowy i biograficzny takich postaci, jak: Adam Smith, David Ricardo, John Stuart Mill, Jean Baptiste Say czy Milton Friedmann. Mniejszym zainteresowaniem natomiast cieszą się przedstawiciele ordoliberalizmu, mającego swoją genezę w niemieckiej myśli liberalnej. Nierzadko można spotkać pozycje książkowe prezentujące historię myśli ekonomicznej, a pomijające lub prezentujące w sposób marginalny dorobek szkoły ordoliberalnej. Stosunkowo najbardziej popularni wśród ordoliberalistów i teoretyków koncepcji społecznej gospodarki rynkowej, których osiągnięcia są przedmiotem badań polskich badaczy, są Walter Eucken i Ludwig Erhard¹¹. W mniejszym zakresie można spotkać opis lub analizę dorobku naukowego innych przedstawicieli ordoliberalizmu,

⁷ Tamże, s. 15.

⁸ Patrz: P. Plickert, *Wandlungen des Neoliberalismus. Eine Studie zu Entwicklung und Ausstrahlung der „Mont Pelerin Society“*, w: „Marktwirtschaftliche Reformpolitik”, Nr. 8, Lucius & Lucius, Stuttgart 2008, s. 70–77. Por. także: A. Wojtyna, *Alternatywne modele kapitalizmu*, w: „Gospodarka Narodowa”, nr 9, SGH, Warszawa 2005, s. 1–23.

⁹ Patrz: F.A. von Hayek, *Liberalizm*, Krakowskie Towarzystwo Ekonomiczne, Kraków 1985. Por. także: M. Małek, *Liberalizm etyczny Johna Stuarta Milla: współczesne ujęcia u Johna Graya i Petera Singera*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2010; Z. Drozdowicz, *Liberalizm europejski*, Wydawnictwo Forum Naukowe, Poznań 2005; J. Godłów-Legiędź, *Liberalizm: od ekonomii klasycznej do polityki transformacji*, Przedsiębiorstwo Specjalistyczne Absolwent, Łódź 2001; E. Wiśniewski [red.], *Liberalizm w Europie*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2008; L. von Mises, *Liberalizm w tradycji klasycznej*, Wydawnictwo Arcana, Kraków 2009; R. Skarżyński [red.], *Studia nad liberalizmem*, ISPPAN, Warszawa 1995; A. Krawczyk, *Hobbes i Locke – dwoiste oblicze liberalizmu*, Wydział Dziennikarstwa i Nauk Politycznych Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2011.

¹⁰ Patrz: A. Zawojska, *Liberalizm, neoliberalizm, wolność ekonomiczna i polityczna a rozwój gospodarczy kraju*, w: „Zeszyty Naukowe SGGW – Ekonomia i Organizacja Gospodarki Żywnościowej” nr 58, SGGW, Warszawa 2006, s. 5–23. Por. także: P.S. Załęski, *Neoliberalizm i społeczeństwo obywatelskie*, Wydawnictwo UMK, Toruń 2012.

¹¹ W Polsce ośrodkiem skupiającym największe grono naukowców badających ordoliberalizm i koncepcję społecznej gospodarki rynkowej jest Polskie Towarzystwo Ekonomiczne (PTE). Nakładem wydawnictwa PTE ukazały się jedne z pierwszych publikacji zwartych prezentujących dorobek naukowy nie tylko Ludwiga Erharda i Waltera Euckena, ale także innych przedstawicieli ordoliberalizmu. Patrz: E. Mączyńska, P. Pysz [red.], *Spoleczna gospodarka rynkowa*, PTE, Warszawa 2004. Por. także: E. Mączyńska, P. Pysz [red.], *Idee ordo i społeczna gospodarka rynkowa*, PTE, Warszawa 2010.

np.: Wilhelma Röpke, Aleksandra Rüstowa, Franza Böhma czy Alfreda Müllera-Armacka. W powyższym gronie dyskusyjna jest postać Fryderyka Augusta von Hayeka, który przez nielicznych autorów zaliczany jest do przedstawicieli szkoły ordoliberalnej. Zdecydowana większość badaczy i analityków uważa go jednak za przedstawiciela kolejnej odmiany neoliberalizmu, tzw. austriackiej szkoły ekonomii¹². Niekwestionowana jest natomiast zbieżność wielu jego poglądów z koncepcjami ordoliberalnymi¹³, a także bliskość badacza do przedstawicieli tzw. Koła Fryburskiego. W powyższym zestawieniu nie ujęto wszystkich reprezentantów niemieckiej szkoły ordoliberalnej, a jedynie tych, którzy – z punktu widzenia rozważań prowadzonych w niniejszej pracy – mieli największy wpływ na rozwój niemieckiej myśli ekonomicznej i jej implementację w praktyce politycznej i społeczno-gospodarczej.

I. I. I. „Neoliberalizm socjologiczny” Wilhelma Röpke
i Aleksandra Rüstowa

Wilhelm Röpke¹⁴ oraz Aleksander Rüstow¹⁵ w swoich pracach zajmowali się głównie analizą kultury oraz procesów społecznych z perspektywy socjologicz-

¹² Patrz: G. Callahan, *Ekonomia dla normalnych ludzi: wstęp do Szkoły Austriackiej*, Fijorr Publishing, Chicago – Warszawa 2005. Por. także: J. Kacperski, *Szkoła austriacka wobec socjalizmu, interwencjonizmu i współczesnych problemach wolnego rynku*, Wydawnictwo Prohibita, Warszawa 2009; P. Rosner, *Die Entwicklung...*, s. 259–318; N. Leser, *Die Wiener Schule der Nationalökonomie*, Boehlau Verlag, Wien 1986; K. von Blumenthal, *Die Steuertheorien der Austrian Economics: Von Menger zu Mises*, Metropolis-Verlag, Marburg 2007; L.H. White, *The Research Program of Austrian Economics*, w: R. Koppl [Ed.], *Explorations in Austrian economics*, „Advances in Austrian economics”, No. 11, Emerald Jai, Bingley 2008, s. 11–24.

¹³ Patrz: F.A. von Hayek, *Economic freedom*, w: “IEA masters of modern economics”, Blackwell, Oxford 1991. Por. także: F.A. von Hayek, A. Bosch [Hrsg.], *Gesammelte Schriften in deutscher Sprache*, Mohr Siebeck, Tübingen 2004; I. Karabelas, *Freiheit statt Sozialismus: Rezeption und Bedeutung Friedrich August von Hayeks in der Bundesrepublik*, Campus Verlag, Frankfurt am Main 2010; P. Plickert, *Wandlungen...*, s. 123–127.

¹⁴ Wilhelm Röpke urodził się w 10 października 1899 roku w Schwarmstedt koło Hanoweru, natomiast zmarł 12 lutego 1966 roku w Genewie. Pochodził z inteligentnej rodziny. Brał udział w I wojnie światowej, co przyczyniło się do rozwoju jego antimilitarnych i pacyfistycznych poglądów. W roku 1917 rozpoczął studia prawnicze, które ukończył w 1921 roku z wyróżnieniem. Następnie podjął studia ekonomiczne na uniwersytecie w Marburgu i habilitował się rok później w roku 1922. W wieku 24 lat został najmłodszym niemieckim profesorem. Patrz: T. Juszcak, *Ordoliberalizm. Historia niemieckiego cudu gospodarczego*, Wydawnictwo PROHIBITA, Warszawa 2010, s. 30–31. Por. także: H. Peukert, *Das sozialökonomische Werk Wilhelm Röpkes*, „Europäische Hochschulschriften”, Nr. 05/1261, Lang Verlag, Frankfurt am Main 1991. W literaturze polskojęzycznej dorobek naukowy Wilhelma Röpkego szerzej opisuje m.in. U. Zagórska-Jonszta w: B. Danowska-Prokop, H. Przybyła, U. Zagórska-Jonszta [red.], *Liberalne kierunki współczesnej myśli ekonomicznej*, Wydawnictwo AE w Katowicach, Katowice 2005.

¹⁵ Aleksander Rüstow – niemiecki socjolog i ekonomista żyjący w latach 1895–1963. W roku 1938 jako pierwszy wprowadził do dyskursu naukowego pojęcie „neoliberalizmu”, które miało się odróżniać od liberalizmu typu *laissez-faire*. W latach 1933–49 przebywał na emigracji w Turcji, gdzie

nej. Ich rozważania w niemieckojęzycznej literaturze naukowej często określane są mianem „neoliberalizmu socjologicznego”¹⁶. W związku z tym, że obszar badawczy obydwu autorów jest w dużym stopniu zbieżny, zwłaszcza w kontekście ich wkładu w rozwój szkoły ordoliberalnej, cenne i użyteczne wydaje się być dokonanie analizy dorobku obydwu naukowców w sposób łączny¹⁷.

Wilhelm Röpke wyrażał pogląd, że dla liberalnej kapitalistycznej gospodarki rynkowej nie ma alternatywy. Dostrzegał jednak możliwość degradacji kultury i społeczeństwa poprzez długotrwały przymus modernizacji, wynikającej z liberalnego charakteru gospodarki. Twierdził, że gospodarka rynkowa jest systemem podatnym na kryzysy¹⁸, spowodowane powstającymi w gospodarce nierównowagami¹⁹. Za przyczynę nierównowag w gospodarce uważał istniejące w kapitalizmie tendencje do koncentracji i ograniczania wolnej konkurencji²⁰. W związku z tym opowiadał się za poszukiwaniem „trzeciej drogi”²¹, która stanowiłaby alternatywę zarówno dla kapitalizmu *laissez-faire*²², jak i dla totalitarnej gospodarki nakazowo-rozdzielczej²³.

Według Wilhelma Röpke, celem ładu społeczno-gospodarczego powinno być ukształtowanie takiego systemu państwowego, w którym równowaga gospodarcza

był kierownikiem Katedry Geografii i Historii Gospodarczej na uniwersytecie w Istambule. Po powrocie do Niemiec w 1949 roku, pracował na stanowisku profesora na uniwersytecie w Heidelbergu. Patrz: J. Starbatty, *Rüstow, Alexander*, w: „Neue Deutsche Biographie”, Band 22, Duncker & Humblot, Berlin 2005; J. Hegner, *Alexander Rüstow: ordnungspolitische Konzeption und Einfluss auf das wirtschaftspolitische Leitbild der Nachkriegszeit in der Bundesrepublik Deutschland*, Lucius & Lucius, Stuttgart 2000; A. Renner, *Die zwei „Neoliberalismen”*, w: „Fragen der Freiheit” Heft Nr. 26, Seminar für freiheitliche Ordnung e.V., Bad Boll 2000.

¹⁶ Patrz: D. Haselbach, *Autoritärer Liberalismus und Soziale Marktwirtschaft*, Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden 1991, s. 161.

¹⁷ Patrz: R. Hahn, *Die sozialphilosophischen Grundlagen des Ordoliberalismus und der geistige Einfluß Wilhelm Röpkes und Alexander Rüstows auf die Anfänge des deutschen Nachkriegsliberalismus*, doktorat obroniony na Wolnym Uniwersytecie w Berlinie w 1987 roku.

¹⁸ Patrz: W. Röpke, *Die Lehre von der Wirtschaft*, wyd. 13, Paul Haupt, Bern 1994, s. 279.

¹⁹ Tamże, s. 324.

²⁰ Patrz: W. Röpke, *Krise und Konjunktur*, Quelle & Meyer Verlag, Leipzig 1932.

²¹ Patrz: Ch. Hacker, *Lohn- und Preisgerechtigkeit. Historische Rückblicke und aktuelle Perspektiven unter besonderer Berücksichtigung der christlichen Soziallehren*, w: „Ethik und Ökonomie”, Nr. 6, Metropolis-Verlag, Marburg 2008, s. 215–219. Por. także: O. Schlecht, *Die Soziale Marktwirtschaft ist der Dritte Weg. Ein Modell macht Karriere*, w: F.U. Fack, F.K. Fromme, G. Nonnenmacher [Hrsg.], *Das deutsche Modell. Freiheitlicher Rechtsstaat und Soziale Marktwirtschaft*, Wirtschaftsverlag Langen-Müller Herbig, München 1990, s. 215.

²² Szerzej na temat kapitalizmu *laissez-faire* u: L.H. White, *The clash of economic ideas the great policy debates and experiments of the last hundred years*, Cambridge University Press, Cambridge 2012, s. 12–31. Por. także: T.I. Berend, *Markt und Wirtschaft ökonomische Ordnungen und wirtschaftliche Entwicklung in Europa seit dem 18. Jahrhundert*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 2007, s. 31–205.

²³ Wilhelm Röpke był zdania, że pasywność w zakresie polityki gospodarczej państwa w kapitalizmie *laissez-faire* nie optymalizuje zdolności wytwórczych gospodarki rynkowej, tylko stopniowo prowadzi do narastającej autodestrukcji systemu rynkowego. Patrz: W. Röpke, *Die Lehre...*, s. 324.

powiązana byłaby z postulatem sprawiedliwości społecznej i wyrównywaniem interesów różnych grup społecznych²⁴. Wspólnie z Aleksandrem Rüstowem rozwinął część nurtu teorii ordoliberalnej, zwaną perspektywą socjologiczno-filozoficzną, podczas gdy inni przedstawiciele szkoły fryburskiej²⁵ w większym stopniu koncentrowali się na aspektach ekonomicznych i rynkowych oraz na problematyce ładu konkurencyjnego. Nie zmienia to faktu, że cechą charakterystyczną wszystkich ordoliberalistów jest odwrót od nieograniczonego i niczym nieskrępowanego liberalizmu gospodarczego z XIX wieku. Wspólny dla obydwu tych nurtów jest natomiast postulat silnego państwa, którego zadaniem jest ochrona jednostki przed potęgą ekonomiczną innych podmiotów oraz ich nadmiernym wpływem na przebieg procesu gospodarowania. Rolą państwa w tym zakresie powinno być stworzenie ram porządku gospodarczego, które zapewniłyby wolną konkurencję między podmiotami rynkowymi. Kolejną funkcją silnego państwa powinno być zapewnienie praw podstawowych, takich jak: prawo do godności, prawo do osobistego rozwoju i kształtowania osobowości oraz prawo do własności prywatnej²⁶. Równolegle, Wilhelm Röpke opowiadał się za rezygnacją z przymusu oraz przemocy ze strony państwa. Podkreślić jednak należy, że autorowi nie chodziło o całkowitą rezygnację ze wspomnianych atrybutów władzy, lecz opowiedzenie się za takim modelem społeczeństwa, „które w możliwie najmniejszym stopniu opierałoby się na przymusie i przemocy”²⁷. Uważał, że silne państwo stanowi kluczowy element funkcjonowania wolnego rynku. Tym sposobem krytykował założenia klasycznego liberalizmu, który – według niego – wcześniej lub później doprowadzi do wynaturzenia człowieczeństwa, koncentracji władzy, a w efekcie końcowym do ograniczenia indywidualnej wolności. Zalecał zatem, aby chronić kapitalizm przed samymi kapitalistami²⁸, jeżeli ci będą unikać wolnej konkurencji, dążąc tym samym do tworzenia oligopolu i monopolu²⁹.

Wilhelm Röpke, bardziej niż Walter Eucken czy inni przedstawiciele szkoły fryburskiej, stawiał jednostkę ludzką w centrum uwagi, odwołując się jednocześnie do aspektów religijnych, etycznych i moralnych. Dla tego autora, człowiek stano-

²⁴ Patrz: J. Bokajło, *Porównanie koncepcji ładu społeczno-gospodarczego A. Rüstowa, W. Röpkego i A. Müllera-Armacka*, w: P. Pysz, A. Grabska, M. Moszyński [red.], *Ład gospodarczy a współczesna ekonomia*, PWN, Warszawa 2014, s. 233. Por. Także: H.G. Krüsselberg, *Wilhelm Röpke Lehre von der Politischen Ökonomie*, w: „ORDO – Jahrbuch für die Ordnung von Wirtschaft und Gesellschaft”, Bd. 50(1999), Lucius&Lucius, Stuttgart 1999, s. 3–19.

²⁵ Geneza i opis tzw. „szkoły fryburskiej” przedstawiona jest szerzej w rozdziale 1.2.1.

²⁶ Patrz: T. Przybyciński, *Polityka ustrojowa w świetle polskich doświadczeń*, w: J. Stacewicz [red.], *Pomiędzy polityką stabilizacyjną i polityką rozwoju*, „Prace i Materiały Instytutu Rozwoju Gospodarczego SGH”, nr 88, IRG SGH, Warszawa 2012, s. 288.

²⁷ Patrz: W. Röpke, *Jenseits von Angebot und Nachfrage*, Eugen Rentsch Verlag, Erlenbach-Zürich 1966, s. 177.

²⁸ Patrz: W. Röpke, *Die Lehre...*, s. 305.

²⁹ Patrz: P. Pysz, *Spoleczna gospodarka rynkowa. Ordoliberalna koncepcja polityki gospodarczej*, PWN, Warszawa 2008, s. 47.

wił miarę wszystkiego, a miarą człowieka był jego stosunek do Boga. Wspomniany badacz był humanistą i moralistą otwartym na katolicką naukę społeczną³⁰. Jako jeden z prekursorów ordoliberalizmu dość krytycznie wypowiadał się o gospodarce rynkowej, postulując konieczność korygowania i sterowania polityką społeczną i gospodarczą w taki sposób, aby móc osiągnąć humanizm w gospodarowaniu³¹. Należy jednak zauważyć, że Wilhelm Röpke przestrzegał przed ograniczaniem wolnościowego ładu gospodarczego, nie tylko z powodu wiążącej się z tym faktem utraty efektywności, lecz także z powodów etycznych, moralnych czy politycznych³². Sądził, że gospodarka rynkowa powinna być nieodłącznym elementem realizacji polityki społecznej. Zdaniem autora, dobrze funkcjonująca gospodarka rynkowa pozwala osiągnąć sukces ekonomiczny, co oznacza większe możliwości dla realizacji polityki społecznej³³. Wilhelm Röpke podkreślał, że wytwarzany dochód powinien być korygowany poprzez odpowiednią jego redystrybucję, którą można osiągnąć za pomocą polityki podatkowej opartej na zasadzie progresji podatkowej³⁴. Nie należy przy tym ingerować w sam proces wytwarzania dochodu³⁵. W ten sposób słabsze ekonomicznie jednostki uzyskują od państwa pomoc finansową, dzięki której mogą zapewnić sobie godną egzystencję. Intencją Wilhelma Röpke było zapewnienie minimum egzystencjalnego, a nie odpowiednio wysokiego standardu życia³⁶.

Innym ordoliberalą, który wniósł znaczący wkład w rozwój koncepcji społecznej gospodarki rynkowej był Aleksander Rüstow³⁷. Głównym zainteresowa-

³⁰ Patrz: Ch. Hacker, *Lohn- und...*, s. 219–222; 241–254. Por. także: T. Petersen, *Wilhelm Röpke und die Katholische Soziallehre*, HWWI Research Paper 5-5, Hamburgisches WeltWirtschaftsInstitut (HWWI), Hamburg 2008, s. 14–28; W. Ockenfels, *Wilhelm Röpke als christlicher Wirtschaftsethiker*, pobrano z www.progressfoundation.ch, dnia 26.03.2013.

³¹ Patrz: T. Straubhaar, *Die Soziale Marktwirtschaft ist mehr als die soziale Marktwirtschaft*, Hamburgisches WeltWirtschaftsInstitut (HWWI), Hamburg 2007, s. 7.

³² Tamże, s. 7.

³³ Wilhelm Röpke zwrócił uwagę na jeden z podstawowych aspektów koncepcji społecznej gospodarki rynkowej, mówiący o syntezie polityki gospodarczej z polityką społeczną.

³⁴ Patrz: M. Gajda-Kantorowska, *Spoleczna gospodarka rynkowa a kwestia optymalnego opodatkowania*, w: R.W. Włodarczyk [red.], *Spoleczna gospodarka rynkowa*, Oficyna Wolters Kluwer, Warszawa 2010, s. 137–156.

³⁵ Patrz: W. Hamm, *Wozu Wilhelm Röpke raten würde – Orientierungen für die Wirtschaftspolitik*, „ORDO – Jahrbuch für die Ordnung von Wirtschaft und Gesellschaft”, Bd. 50(1999), Lucius&Lucius, Stuttgart 1999, s. 20–32.

³⁶ Przykładem realizacji wizji polityki społecznej Wilhelma Röpke w praktyce może stanowić polityka rynku pracy w Danii, gdzie państwo w sytuacji bezrobocia zapewnia obywatelom minimum socjalne, natomiast dodatkowe świadczenia dla bezrobotnych uzależnione są od przystąpienia do dobrowolnego ubezpieczenia. Patrz: P.K. Madsen, *The Danish Model of Flexicurity: A Paradise with some snakes*, w: “Labour market and social protection reforms in international perspective: Parallel or converging tracks?”, Ashgate Publishing, Burlington 2002, s. 243–65. Por. także: T. Bredgaard, F. Larsen, P.K. Madsen, *Opportunities and challenges for flexicurity – The Danish example*, “Transfer. European Review of Labour and Research”, February 2006, vol. 12, no. 1, s. 61–82.

³⁷ Aleksander Rüstow urodził się 8 kwietnia 1885 roku w Wiesbaden. Zmarł 30 czerwca 1963 roku w Heidelbergu. Wychowywał się w tradycyjnej pruskiej rodzinie oficerskiej. W 1903 roku rozpoczął stu-

niem naukowym badacza była analiza socjologii kultury, a w szczególności socjologii religii. Aleksander Rüstow, analogicznie do Wilhelma Röpke, uważał, że należy wypracować taki model ładu gospodarczego, który klasyfikowałby się pomiędzy klasycznym liberalizmem a komunizmem. Autor doszedł do takiego wniosku poprzez analizę historyczną, która służyła mu jako narzędzie badawcze niezbędne do zrozumienia teraźniejszości. Nurtującą go kwestią była chęć uzyskania odpowiedzi na pytanie: w jakim miejscu procesu historycznego i kulturowego aktualnie znajduje się ludzkość? Nie tylko z perspektywy danego narodu, ale także z perspektywy całej ludzkości³⁸. Punktem wyjściowym jego badań były refleksje na temat poziomu integracji społeczeństw. Uważał, że z punktu widzenia rozwoju poszczególnych społeczeństw szkodliwa jest zarówno zbyt mała integracja społeczeństwa, objawiająca się zbyt dużą wolnością gospodarczą i niewielką rolą państwa, jak i zbyt duża integracja, która cechuje się mnogością instytucji państwowych. Zbyt duży stopień instytucjonalizacji, w opinii badacza, ogranicza wolność jednostki, czego dobrym przykładem była organizacja systemu komunistycznego. Refleksje te skłoniły Aleksandra Rüstowa do poszukiwań propozycji rozwiązań w kształtowaniu ładu społeczno-gospodarczego, które z jednej strony zaspakajałyby humanistyczne potrzeby społeczeństwa, z drugiej zaś byłyby na tyle elastyczne, by móc stale dopasowywać się do zmieniającej się rzeczywistości³⁹. Według autora, optymalny model państwa łączyłby w sobie pozytywne cechy systemu kapitalistycznego i komunistycznego. Sposobem na to miała być synteza wolności gospodarowania, która przyczynia się do wzrostu produktywności, z zaspokojeniem potrzeb społecznych, wynikających z antropologicznego charakteru człowieka⁴⁰. Aleksander Rüstow był także zwolennikiem prywatnego charakteru gospodarki, uważając, że w ten sposób najlepiej można zaspokoić potrzeby uczestników rynku. Dostrzegał również potrzebę istnienia silnego państwa⁴¹, które byłoby nie tylko jednym z podmiotów na rynku, ale – poprzez odpowiednią

dia w Getyndze, które kontynuował następnie w Monachium oraz Berlinie, zdobywając wszechstronne wykształcenie w dziedzinie matematyki, fizyki, filozofii, filologii klasycznej, prawa i ekonomii. Interesował się również malarstwem i psychologią. Początkowo podzielał poglądy socjalistów, jednak rozpoczęcie w 1918 roku pracy jako referent w ministerstwie gospodarki, uzmysłowiło Aleksandrowi Rüstowowi wady centralnego planowania oraz interwencjonizmu państwowego. W 1933 roku z przyczyn politycznych wyemigrował do Szwajcarii, a następnie do Turcji, gdzie otrzymał profesurę na uniwersytecie w Stambule. Do Niemiec powrócił w 1949 roku. Rok później podjął pracę na uniwersytecie w Heilderbergu. Aleksander Rüstow chwalił Ludwiga Erharda za sprawne i szybkie przeprowadzenie reform w Niemczech Zachodnich, z kolei sprzeciwiał się polityce Konrada Adenauera, uważając ją za podatną na wpływy grup interesów. Patrz: http://www.eucken.org/biografien/biografie_ruestow.html, pobrano dnia 15.06.2011. Por. także: S. Ebinger, *Alexander Rüstow und die Soziale Marktwirtschaft*, Creator Verlag, Würzburg 1988.

³⁸ Patrz: A. Rüstow, *Ortsbestimmung der Gegenwart. Eine universalgeschichtliche Kulturkritik*, Eugen Rentsch Verlag, Erlenbach-Zürich und Stuttgart 1950, s. 13.

³⁹ Patrz: S. Ebinger, *Alexander...*, s. 5–11.

⁴⁰ Patrz: J. Hegner, *Alexander...*, s. 83–84.

⁴¹ Tamże, s. 43.

politykę społeczną⁴² – dbałoby o poczucie przynależności wszystkich jednostek do społeczeństwa⁴³. Realizacja założeń ordoliberalizmu, w rozumieniu Aleksandra Rüstowa, wymaga systemu politycznego opartego na demokracji i wolności, ponieważ tylko wtedy możliwy jest rozwój wolnego rynku z poszanowaniem etycznych i moralnych aspektów funkcjonowania społeczeństw⁴⁴.

Podsumowując, można stwierdzić, że zarówno Wilhelm Röpke, jak i Aleksander Rüstow poprzez swoje analizy socjologiczne próbowali dostarczyć narzędzi do rozwiązywania problemów i kreowania bieżącej polityki. Centralnym punktem wyjścia dla ich przemyśleń były refleksje nad kształtem ustroju politycznego i społeczno-gospodarczego, który dawałby jednostkom ludzkim wolność, a tym samym umożliwiłby dążenie do szczęścia i osiągnięcie zadowolenia z życia. Obydwu autorów można uznać za prekursorów popularnej obecnie idei zrównoważonego rozwoju, gdyż zgodnie twierdzili, że wzrost samych dochodów nie jest czynnikiem wystarczającym do poprawy całokształtu sytuacji człowieka. Ich wkład w rozwój ordoliberalizmu polegał głównie na tym, że kładąc nacisk na humanistyczne aspekty analizowanej teorii, stanowili cenną przeciwwagę, a zarazem uzupełnienie prac badaczy stawiających rynek i gospodarkę w centrum zainteresowań, Wilhelm Röpke i Aleksander Rüstow nieustannie podkreślali, że gospodarka i wolny rynek mają służyć człowieczeństwu, a nie je wykluczać. Realizacji tego celu miało służyć prowadzenie tzw. „polityki witalnej” (*Vitalpolitik*)⁴⁵. Poglądy te znalazły odzwierciedlenie w stosowanej przez obydwóch badaczy terminologii – woleli posługiwać się pojęciem „neoliberalizmu socjologicznego”, zamiast „liberalizmu gospodarczego”⁴⁶.

⁴² Poprzez odpowiednią politykę społeczną Aleksander Rüstow rozumiał zmierzanie do ograniczenia istniejących dysproporcji społecznych. Autor krytykował amerykański model kapitalizmu, który jego zdaniem prowadzi do koncentracji władzy i posiadania przywilejów jedynie przez wąską grupę ludzi w społeczeństwie. Patrz: A. Rüstow, *Sozialpolitik diesseits und jenseits des Klassenkampfes*, w: „Sinnvolle und sinnwidrige Sozialpolitik”, Aktionsgemeinschaft Soziale Marktwirtschaft, Ludwigsburg 1959, s. 20.

⁴³ Patrz: R. Aron, *Die deutsche Soziologie der Gegenwart. Eine systematische Einführung*, Kröner Verlag, Stuttgart 1953, s. 59.

⁴⁴ Patrz: P. Ulrich, *Marktwirtschaft als Rechtszusammenhang. Die Perspektive der integrativen Wirtschaftsethik* w: „ARSP. Wirtschaftsethik und Recht”, Franz Steiner Verlag, Stuttgart 2001, s. 34.

⁴⁵ Celem *Vitalpolitik* według Aleksandra Rüstowa i Wilhelma Röpke miało być aktywne wspieranie społeczeństwa przez państwo w jego dążeniach do osiągnięcia poczucia szczęścia i dobrostanu. Patrz: A. Rüstow, *Sozialpolitik oder Vitalpolitik*, w: „Mitteilungen der Industrie- und Handelskammer Dortmund”, Nr. 11, IHK, Dortmund 1951, s. 458. Por. także: A. Rüstow, *Der Mensch in der Wirtschaft. Umriss einer Vitalpolitik*, Lutzeyer Verlag, Heidelberg 1952, s. 8; W. Bonefeld, *Human Economy and Political Authority: Ordo-Liberalism and the Idea of the Big Society*, pobrano z <http://www.social.nu.ac.th/paper/journal/journal8-1-5.pdf>, dnia 29.03.2013; V. Barth, *Die Soziale Marktwirtschaft. Ideen der Gründerväter und praktische Umsetzung*, Bertelsmann Stiftung, Gütersloh 2011, s. 13.

⁴⁶ Patrz: W. Röpke, *Civitas Humana*, Eugen Rentsch Verlag, Erlenbach-Zürich 1949, s. 51.

I. I. 2. Porządek państwowy według Franza Böhma

Przedmiotem analiz Franza Böhma⁴⁷ były przede wszystkim prawne aspekty organizacji państwa. W opinii tego badacza, podstawowym elementem organizacji systemu politycznego oraz społeczno-ekonomicznego powinien być wolny rynek oparty na własności prywatnej. Rolą zaś władzy państwowej jest zapewnienie uczciwej i wolnej konkurencji poprzez stworzenie stosownych regulacji prawnych oraz niezbędnych ram instytucjonalnych. Franz Böhm był zdania, że konkurencja jest jedynym skutecznym sposobem przeciwdziałania nadmiernej koncentracji władzy przez podmioty gospodarcze⁴⁸. Autor, analogicznie do klasycznych liberałów, krytycznie odnosił się do nadmiernej roli państwa w życiu społeczno-gospodarczym, traktując je jako „zło konieczne”, choć niezbędne, ponieważ tylko państwo poprzez swoje prawo i instytucje jest w stanie skutecznie przeciwdziałać procesowi koncentracji władzy w społeczeństwie⁴⁹. Obawa przed nadmierną rolą państwa w życiu publicznym i gospodarczym bierze się u Franza Böhma z przekonania, że państwo może stanowić zagrożenie dla wolności. Z drugiej strony badacz podkreśla, że mimo tego zagrożenia, pozostaje ono jedynym gwarantem istnienia porządku w gospodarce oraz społeczeństwie. Nie powinno być jednak biernie, lecz tworzyć ramy funkcjonowania ładu społeczno-gospodarczego⁵⁰.

W swoich rozważaniach, Franz Böhm wyraźnie odróżnia pojęcie państwa od pojęcia społeczeństwa. W opinii autora, społeczeństwo stanowi sferę wolności i równouprawnienia obywateli, natomiast państwo, poprzez możliwość stosowania przymusu, pozycjonuje się w relacji nadrzędnej w stosunku do obywateli. Spo-

⁴⁷ Franz Böhm pochodził z protestanckiej rodziny o liberalnych poglądach. Urodził się 16 lutego 1895 roku w Konstancji, natomiast zmarł 26 sierpnia 1977 roku w Rockenbergu. Studiował prawo we Fryburgu, gdzie następnie doktoryzował się w 1932 roku. W 1933 roku obronił swoją pracę habilitacyjną pt. *Konkurencja i zwalczanie monopolu*. W 1945 roku doradzał Amerykanom w sprawach dekartelizacji Niemiec, a także współpracował z Ludwigiem Erhardem oraz Walterem Euckenem nad reformą walutową oraz wprowadzeniem w Niemczech porządku opartego na konkurencji. Obszarem badawczym Franza Böhma była konkurencja i jej zagrożenie za strony monopolu i karteli. Patrz: T. Juszcak, *Ordoliberalizm...*, s. 36–38. Por. także: Ch. Blumenberg-Lampe, *Franz Böhm (1895–1977). Vater der Kartellgesetzgebung*, w: G. Buchstab, B. Kaff, H-O. Kleinmann [Hrsg.], *Christliche Demokraten gegen Hitler*, Herder Verlag, Freiburg 2004, s. 108–114; A. Hollerbach, *Wissenschaft und Politik: Streiftücher zu Leben und Werk Franz Böhms (1895–1977)*, w: D. Schwab, D. Giesen, H.W. Strätz [Hrsg.], *Staat, Kirche, Wissenschaft in einer pluralistischen Gesellschaft*, Duncker & Humblot, Berlin 1989, s. 283–299.

⁴⁸ Patrz: F. Böhm, *Freiheit und Ordnung in der Marktwirtschaft*, w: E.-J. Mestmäcker, [Hrsg.], *Freiheit und Ordnung in der Marktwirtschaft*, Nomos, Baden-Baden 1980, s. 195–212.

⁴⁹ Patrz: F. Böhm, *Das Problem der privaten Macht*, „Die Justiz”, Nr. 3/1928, przedruk w: E.-J. Mestmäcker, [Hrsg.], *Reden und Schriften über die Ordnung einer freien Gesellschaft, einer freien Wirtschaft und über die Wiedergutmachung*, Müller Verlag, Karlsruhe 1960, s. 25–45.

⁵⁰ Patrz: T. Zieschang, *Das Staatsbild Franz Böhms*, Lucius&Lucius, Stuttgart 2003, s. 161. Por. także: N. Goldschmidt, M. Wohlgemuth, *Grundtexte zur Freiburger Tradition der Ordnungsökonomik*, Mohr Siebeck, Tübingen 2008, s. 10–12; W. Föste, *Grundwerte in der Ordnungskonzeption der Sozialen Marktwirtschaft*, Metropolis-Verlag, Marburg 2006, s. 147.

leczeństwo jest jednak zależne od istnienia państwa, gdyż w całej swojej złożoności nie byłoby zdolne do działania. Potrzebuje zatem nadrzędnego organu, który pełniłby rolę zarządcy⁵¹. Od jednostek ludzkich zaś zależy, jaką formę państwowości wybiorą. Tym samym ludzkość, w odróżnieniu od innych form organizacji spotykanych w świecie przyrody, może sama decydować o rodzaju kształtowanej państwowości. Z tak zaprezentowanego przez Franza Böhma poglądu dotyczącego państwowości, można wyciągnąć wniosek o neutralnym postrzeganiu przez autora kategorii państwa. Badacz twierdził, że dopiero ramy prawne oraz konstytucja definiują zakres kompetencji oraz funkcji państwa, określając tym samym zasady ładu politycznego oraz społeczno-gospodarczego⁵².

Franz Böhm był zwolennikiem ładu społeczno-gospodarczego, który zapewniłby jednostce możliwie najwięcej wolności osobistej oraz możliwości kształtowania własnej egzystencji⁵³. Cel ten może być jedynie zrealizowany w społeczeństwie opartym na własności prywatnej, która powinna stanowić podstawowy element kształtowania oraz funkcjonowania ładu państwowego. Jednocześnie badacz przewiduje, że oparcie organizacji społeczeństwa na własności prywatnej niesie za sobą dwa rodzaje zagrożeń. Pierwszym jest ograniczenie wolności osobistej ze strony innych podmiotów prywatnych. Drugim, ograniczenie wolności ze strony państwa⁵⁴. Istotą problemu tych dwóch rodzajów ryzyk jest fakt, że państwo, interweniując w obronie wolności zagrożonej przez inne podmioty rynkowe, równolegle zwiększa ryzyko ograniczenia wolności ze strony aparatu państwowego⁵⁵. Rozwiązaniem tego dylematu byłoby ograniczenie roli państwa do ochrony i zabezpieczenia własności prywatnej oraz ustanowienia ram prawnych dla funkcjonowania ładu konkurencyjnego. Istotna w tym zakresie jest stała kontrola państwa nad prawidłowym funkcjonowaniem mechanizmu wolnej konkurencji oraz bieżąca korekta powstających zakłóceń. Przykładem nieprawidłowego działania mechanizmu wolnej konkurencji, wymagającego interwencji ze strony instytucji państwowych, może być próba stworzenia kartelu. Aby uniknąć takiej sytuacji, w opinii badacza, szczególną rolę w systemie prawnym

⁵¹ Patrz: F. Böhm, *Privatgesellschaft und Marktwirtschaft*, „ORDO – Jahrbuch”, Band 17(1966), s. 81–83. Por. także: F. Böhm, *Die Ordnung der Wirtschaft als geschichtliche Aufgabe und rechtsschöpferische Leistung*, w: „Ordnung der Wirtschaft”, Bd. 1, Kohlhammer Verlag, Stuttgart 1937.

⁵² Patrz: F. Böhm, *Die Wirtschaftsordnung als Zentralbegriff des Wirtschaftsrechts*, w: „Mitteilungen des Jenaer Instituts für Wirtschaftsrecht”, Heft 31, Universität Jena, Jena 1936, s. 3–14.

⁵³ W interpretacji Franza Böhma wolność i odpowiedzialność jednostek ludzkich jest im dana wraz z urodzeniem, zgodnie z prawem naturalnym. W gospodarce i społeczeństwie trzeba ją tylko chronić przed groźącymi jej niebezpieczeństwami. Patrz: P. Pysz, *Ordoliberalna koncepcja polityki gospodarczej*, w: „Optimum. Studia Ekonomiczne”, nr 4(36)2007, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2007, s. 54.

⁵⁴ Patrz: F. Böhm, *Der vollständige Wettbewerb und die Antimonopolgesetzgebung*, w: „Wirtschaft und Wettbewerb”, Bd. 3, Handelsblatt Verlag, Düsseldorf 1953, s. 178–192.

⁵⁵ Patrz: T. Zieschang, *Das Staatsbild...*, s. 162–163.

posiada ustawodawstwo antykartelowe i antymonopolowe, którego zadaniem powinna być ochrona ładu konkurencyjnego poprzez ograniczanie monopolistycznych praktyk⁵⁶.

Dla podkreślenia roli i znaczenia państwa oraz dopuszczalnego zakresu ingerencji instytucji państwowych w politykę konkurencji, Franz Böhm posłużył się metaforą gry, w której dwóch równouprawnionych graczy jest zgodnych co do ustanowionych reguł. Zdaniem autora, „jak długo obydwu graczy jest zgodnych co do istniejących reguł, tak długo obecność trzeciego nie jest potrzebna. Dopiero, gdy między graczami pojawi się różnica zdań, co do reguł gry, wskazana może być obecność sędziego. Sędzia nie może ani brać udziału w grze, ani opowiadać się po czyjejsz ze stron. Może jedynie, w sytuacji gdy któryś z graczy złamie reguły gry wypowiedzieć się, że ruch ten był niedozwolony. Postanowienie sędziego posiada taki autorytet, że obydwu graczy się jemu podporządkowuje, nawet gdy sędzia się myli. Jednak autorytet ten ogranicza się jedynie co do interpretacji reguł gry”⁵⁷. Z tej trafnie ujętej metafory można wyciągnąć wniosek, że zadaniem państwa powinno być ograniczenie się do zapewnienia swobodnego przebiegu inicjatyw prywatnych oraz ewentualnego arbitrażu w kwestiach spornych. Zauważyć należy jednak, że tak zdefiniowana rola państwa wyklucza je z wielu obszarów aktywności, co stanowi znaczącą różnicę w stosunku do współczesnego państwa socjalnego czy państwa dobrobytu⁵⁸.

Dzisiejsze państwo socjalne cechuje się aktywną i przede wszystkim rozbudowaną polityką społeczną i gospodarczą, co z kolei może zniekształcać mechanizmy wolnej konkurencji⁵⁹. Państwo, w rozumieniu Franza Böhma, powinno być jedynie stróżem porządku oraz przyjętych praw. Nie powinno natomiast ograniczać obywateli oraz podmiotów gospodarczych w ich indywidualnym rozwoju oraz wzroście. Oznacza to, że podstawowym zadaniem organów państwa powinno być tworzenie prawa oraz skuteczna jego egzekucja. Według autora, jest to jedyny powód, dla którego społeczeństwa organizują się w państwa, wyposażając je w atrybuty władzy. Franz Böhm przestrzegał przed sytuacją, w której państwo sięga po dodatkowe uprawnienia i kompetencje, wykraczające poza

⁵⁶ Patrz: F. Böhm, *Die Aufgaben der freien Marktwirtschaft – Ungelöste Fragen, insbesondere das Monopolproblem*, w: „Schriften der Hochschule für politische Wissenschaften”, Bd. 14, München 1951.

⁵⁷ Patrz: F. Böhm, *Die Rule of Law und der Liberalismus*, niepublikowany manuskrypt dostępny w: Archiv für Christlich-Demokratische Politik, Konrad Adenauer Stiftung, s. 1.

⁵⁸ Patrz: M. Dahl, *Niemieckie doświadczenia ze społeczną gospodarką rynkową – państwo opiekuńcze, czy państwo socjalne?*, „Optimum. Studia Ekonomiczne”, nr 1(41)2009, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2009, s. 140–141.

⁵⁹ Przykładem zniekształcenia i ograniczania wolnej konkurencji na rynku mogą być zawody reglamentowane, czy przyznawane przez państwo koncesje na prowadzenie działalności gospodarczej w wybranych obszarach. Patrz: C. Bovelet, *Monopoldienstleistungskonzessionen unter beihilferechtlichen, wettbewerbsrechtlichen und vergaberechtlichen Aspekten*, w: „Schriftenreihe Studien zum Verwaltungsrecht”, Nr. 49, Kovač Verlag, Hamburg 2011, s. 9–74.

funkcję stanowienia prawa. Badacz uważał, że w takiej sytuacji zagrożona zostaje neutralność instytucji państwowych, które przestają być bezstronnym arbitrem. Z kolei ograniczenie neutralności wiąże się z utratą autorytetu instytucji państwowych, utrudniając im pełnienie funkcji, do których zostały powołane.

1.1.3. Społeczna gospodarka rynkowa Alfreda Müllera-Armacka

Alfred Müller-Armack⁶⁰, pełniąc funkcję sekretarza stanu w ministerstwie gospodarki Republiki Federalnej Niemiec, był jedną z tych osób, które miały znaczący wpływ na praktyczną implementację koncepcji społecznej gospodarki rynkowej⁶¹. Jest także twórcą pojęcia społeczna gospodarka rynkowa⁶² oraz autorem licznych badań i studiów nad ordoliberalizmem. Nie należy jednak pojęcia społecznej gospodarki rynkowej traktować jako synonimu pojęcia ordoliberalizmu. Sednem zaprezentowanej przez Alfreda Müllera-Armacka koncepcji jest harmonijne połączenie w prowadzonej przez państwo polityce celów społecznych z celami gospodarczymi. Zdaniem tego autora, społeczna

⁶⁰ Alfred Müller-Armack urodził się w Essen dniu 28 czerwca 1901 roku. Studiował nauki społeczne i ekonomiczne na uniwersytetach w Gießen, Fryburgu, Monachium oraz Kolonii. W wieku 25 lat ukończył habilitację. Od roku 1934 pracował na stanowisku profesora na uniwersytecie w Kolonii, a następnie od roku 1940 na uniwersytecie w Münster. Od roku 1950 był dyrektorem Instytutu Polityki Gospodarczej na uniwersytecie w Kolonii. Po zakończeniu II wojny światowej opracował i popularyzował koncepcję społecznej gospodarki rynkowej, którą – przy dużym wsparciu Ludwiga Erharda – wcielił w praktycznej polityce społeczno-gospodarczej w Republice Federalnej Niemiec. W latach 1952–57 pracował w kierownictwie zachodniemieckiego ministerstwa ds. gospodarczych, a w latach 1958–63 pełnił funkcję sekretarza stanu ds. europejskich, będąc dużym entuzjastą procesu integracji europejskiej. Alfred Müller-Armack zmarł 16 marca 1978 roku w Kolonii. Patrz: A. Exenberger, *Die Soziale Marktwirtschaft nach Alfred Müller-Armack*, Institut für Wirtschaftstheorie, Wirtschaftspolitik und Wirtschaftsgeschichte, Universität Innsbruck, Innsbruck 1997, s. 1–2. Por. także: D. Dietzfelbinger, *Von der Religionssoziologie zur Sozialen Marktwirtschaft. Leben und Werk Alfred Müller-Armacks*, „Politische Studien”, Nr. 373, 51. Jahrgang, Hanns-Seidel-Stiftung/Atwerb-Verlag KG, München 2000, s. 85–99; R. Kowitz, *Alfred Müller-Armack. Wirtschaftspolitik als Berufung. Zur Entstehungsgeschichte der Sozialen Marktwirtschaft und dem politischen Wirken des Hochschullehrers*, Deutscher Instituts-Verlag, Köln 1998.

⁶¹ Część współczesnych elit politycznych Niemiec uważa również Waltera Rathenaua za jednego z pomysłodawców społecznej gospodarki rynkowej. Walter Rathenau był założycielem niemieckiego koncernu elektrotechnicznego AEG, konserwatywno-liberalnym publicystą oraz ministrem spraw zagranicznych Republiki Weimarskiej od 31 stycznia do czerwca 1922 roku. Opowiadał się za interwencjonizmem państwowym oraz większą odpowiedzialnością pracodawców za swoich pracowników. Patrz: A. Krzemiński, *Od Zachodu do Wschodu*, „Polityka” nr 16(2855), 18–24.04.2012.

⁶² Źródłem wrażliwości na społeczny aspekt gospodarki rynkowej, co znalazło również odzwierciedlenie w zaproponowanym przez Alfreda Müllera-Armacka terminie, należy się dopatrywać we wpływie katolickiej nauki społecznej na poglądy samego autora. Katolicka nauka społeczna kładzie nacisk na takie wartości jak wolność i godność jednostki ludzkiej, co widoczne jest również w poglądach Alfreda Müllera-Armacka oraz Ludwiga Erharda. Szerzej o wpływie katolickiej nauki społecznej na rozwój społecznej gospodarki rynkowej w Niemczech u: N. Walter, *Christliche Soziallehre*, w: R. Vaubel, H.D. Barbier [Hrsg.], *Handbuch Marktwirtschaft*, Verlag Günter Neske, Pfullingen 1986, s. 98–106.

gospodarka rynkowa sprowadza się do „spójności zasady wolności gospodarczej z zasadą sprawiedliwości społecznej”⁶³. Rolą państwa natomiast jest stworzenie ładu społecznego, który dałby obywatelom wolność i pozwolił zachować godność osobistą, przy jednoczesnym zapewnieniu dobrobytu ekonomicznego oraz sprawiedliwości społecznej⁶⁴.

Duże znaczenie w genezie koncepcji społecznej gospodarki rynkowej miały zaobserwowane przez Alfreda Müllera-Armacka źródła konfliktów społecznych. Za ich główną przyczynę badacz uważał istniejące w społeczeństwie dysproporcje w poziomie bogactwa oraz nierównomierny rozwój gospodarczy. Kolejnym elementem mającym wpływ na powstanie tej koncepcji były doświadczenia autora z interwencjonizmem państwowym, które pokazały, że polityka gospodarcza nie może być skuteczna bez precyzyjnie ustalonych i skoordynowanych ze sobą zasad. Autor krytycznie odnosił się również do idei neoliberalnych, czyniących z wolnej konkurencji główną zasadę ładu gospodarczego⁶⁵. W poglądach prezentowanych przez Alfreda Müllera-Armacka można odnaleźć całościowy obraz społeczeństwa, dlatego społeczna gospodarka rynkowa stanowi koncepcję, która w opisie ładu gospodarczego nie ogranicza się jedynie do przedstawiania rynkowych podstaw gospodarki, lecz w równym stopniu uwzględnia rozwój społeczeństwa jako całości⁶⁶. Tak zdefiniowana koncepcja społecznej gospodarki rynkowej stanowi oryginalną formę ustroju, odcinającą się zarówno od liberalizmu, jak i gospodarki centralnie planowanej⁶⁷.

Analizując różnice pomiędzy klasycznym liberalizmem a społeczną gospodarką rynkową określoną przez Alfreda Müllera-Armacka, można zauważyć, że zasada konkurencji nie stanowi centralnego aspektu jego teorii. Badacz w równym stopniu uwzględnia aspekty społeczne i socjologiczne, patrząc na ustrój państwa i poszczególne jego polityki w sposób holistyczny⁶⁸. W opinii badacza, potrzeby zaspokajane są za pomocą systemu rynkowego i mechanizmu ceno-

⁶³ Patrz: A. Müller-Armack, *Soziale Marktwirtschaft* (1956), przedruk w: A. Müller-Aarmack, *Wirtschaftsordnung und Wirtschaftspolitik – Studien und Konzepte zur Sozialen Marktwirtschaft und zur Europäischen Integration*, „Beiträge zur Wirtschaftspolitik”, Band 4, wyd. 2, Haupt Verlag, Bern und Stuttgart 1976, s. 243.

⁶⁴ Patrz: A. Müller-Armack, *Wirtschaftslenkung und Marktwirtschaft*, w: A. Müller-Armack [Hrsg.], *Wirtschaftsordnung und Wirtschaftspolitik. Studien und Konzepte zur Sozialen Marktwirtschaft und Europäischen Integration*, wyd. 2, Paul Haupt Verlag, Bern und Stuttgart 1976, s. 81.

⁶⁵ Patrz: Ch. Heusgen, *Ludwig Erhard Lehre von der Sozialen Marktwirtschaft – Ursprünge, Kerngehalt, Wandlungen*, Haupt Verlag, Bern & Stuttgart 1981, s. 7.

⁶⁶ Patrz: J.L. v. Kulessa, A. Renner, *Die Soziale Marktwirtschaft Müller-Armacks und der Ordoliberalismus der Freiburger Schule – Zur Unvereinbarkeit zweier Staatsauffassungen*, „ORDO – Jahrbuch für die Ordnung von Wirtschaft und Gesellschaft”, Band 49(1998), Lucius&Lucius, Stuttgart 1998, s. 86.

⁶⁷ Patrz: A. Exenberger, *Die Soziale...*, s. 3.

⁶⁸ Patrz: A. Müller-Armack, *Studien zur sozialen Marktwirtschaft*, Institut für Wirtschaftspolitik, Köln 1960.

wego, co oznacza, że gospodarka rynkowa ma społeczny (socjalny) charakter. Celem zasady konkurencji jest zapewnienie wzrostu produktywności gospodarki, a tym samym wzrostu dochodów, które dostarczają środków potrzebnych do finansowania polityki społecznej. Ich podział następuje w wyniku redystrybucji, w formie dotacji czy subwencji.

W poglądach Alfreda Müllera-Armacka można odnaleźć elementy interwencjonizmu państwowego. Ingerencja państwa w mechanizm rynkowy jest dopuszczalna pod warunkiem, że będzie ona zgodna z rynkiem. W praktyce oznacza to, że podjęta interwencja (np. w formie ceł ochronnych czy dewaluacji pieniądza) nie może zniekształcać mechanizmu rynkowego. Autor opowiada się za polityką świadomego kształtowania wzrostu gospodarczego, której podstawą są zrównoważone finanse publiczne, stabilna polityka pieniężna oraz wolny handel zagraniczny⁶⁹.

Model społecznej gospodarki rynkowej, w ujęciu Alfreda Müllera-Armacka, nie jest tworem statycznym i uniwersalnym, lecz powinien być stale dopasowywany do aktualnej sytuacji gospodarczej i społecznej. Podejście to znalazło wyraz w proponowanych przez autora praktycznych działaniach dotyczących polityki społeczno-gospodarczej. Bezpośrednio po II wojnie światowej (w latach 1946–1958) Alfred Müller-Armack koncentrował się w swoich rozważaniach na implementacji gospodarki rynkowej w Niemczech, zastępując nią gospodarkę centralnie sterowaną tak, aby w możliwie najszybszym stopniu zlikwidować powstające na rynku niedobory⁷⁰. Dopiero po roku 1958 badacz w szerszym zakresie rozwinął swoją koncepcję polityki społecznej, dodając do wypracowanego przez szkołę fryburską porządku konkurencji elementy socjalne⁷¹. Należy jednak podkreślić, że autorowi nie chodziło o połączenie wybranych elementów rynkowych i socjalnych, lecz o ich harmonijną koegzystencję w ramach porządku opartego o wolną konkurencję. Koncepcja społecznej gospodarki rynkowej w swoich złożeniach opiera się na wolnym rynku, którego jednym z ważniejszych elementów powinna być zasada konkurencji⁷². Aby państwo i jego gospodarka mogły sprawnie funkcjonować, należy również chronić własność prywatną, zapewnić swobodę zawierania umów oraz zagwarantować wolny dostęp do rynku⁷³.

Szczególny wkład, jaki Alfred Müller-Armack wniósł do opisywanej koncepcji sprowadza się do rozwoju społecznych aspektów funkcjonowania gospodarki

⁶⁹ Patrz: J.L. v. Kulesa, A. Renner, *Die Soziale...*, s. 8.

⁷⁰ Patrz: A. Exenberger, *Die Soziale...*, s. 4.

⁷¹ Patrz: A. Müller-Armack, *Wirtschaftsordnung und Wirtschaftspolitik. Studien und Konzepte zur sozialen Marktwirtschaft und zur europäischen Integration*, „Beiträge zur Wirtschaftspolitik”, Nr. 4, Rombach Verlag, Freiburg im Breisgau 1966, s. 198. Por. także: T. Zieschang, *Das Staatsbild...*, s. 97.

⁷² Patrz: A. Müller-Armack, *Wirtschaftslenkung...*, s. 114.

⁷³ Patrz: A. Müller-Armack, *Stil und Ordnung der Sozialen Marktwirtschaft* (1952), w: A. Müller-Armack [Hrsg.], *Wirtschaftsordnung und Wirtschaftspolitik*, Haupt Verlag, Bern & Stuttgart, 1976, s. 231.

rynkowej, a zwłaszcza na dokonaniu syntezy zasad gospodarki wolnorynkowej z bezpieczeństwem socjalnym⁷⁴. Alfred Müller-Armack był zdania, że negatywne skutki funkcjonowania wolnego rynku powinny być neutralizowane przez system ochrony socjalnej⁷⁵. Postulat ten w równym stopniu dotyczył pojedynczych jednostek ludzkich, jak i całych gałęzi przemysłu dotkniętych strukturalnymi procesami dostosowawczymi. Autor uważał wolny rynek za najbardziej efektywny sposób na ograniczanie niedoborów, ale dostrzegał również w gospodarce kapitalistycznej liczne zagrożenia dla funkcji socjalnych państwa. W opinii badacza, państwo powinno chronić swoich obywateli przed bezrobociem czy skutkami długotrwałej niezdolności do pracy, wynikającej np. z choroby czy podeszłego wieku. Był także zwolennikiem zapewniania przez państwo minimum socjalnego, jednak świadczenie to powinno być przyznawane w ostateczności i na możliwie najniższym poziomie, gdyż oznacza ingerencję w proces rynkowy⁷⁶. Minimalizm w podejmowanych ze strony organów administracji państwowej działaniach socjalnych jest także aspektem odróżniającym społeczną gospodarkę rynkową od tzw. państwa opiekuńczego czy państwa dobrobytu.

I. I. 4. Porządek konkurencyjny Waltera Euckena

Walter Eucken⁷⁷ przez ponad 20 lat pracował jako profesor na uniwersytecie we Fryburgu. Był także jednym z współtwórców tzw. szkoły fryburskiej oraz jednym z najwybitniejszych przedstawicieli ordoliberalizmu. Jego teoria dotycząca ustroju społeczno-ekonomicznego państwa wywarła znaczny wpływ na poglądy Ludwiga Erharda, przyczyniając się tym samym do rozwoju koncepcji społecznej gospodarki rynkowej w Republice Federalnej Niemiec. W latach 1945–48 Ludwig Erhard należał do prowadzonej przy uniwersytecie monachijskim grupy

⁷⁴ Patrz: W. Engels, *Soziale Marktwirtschaft*, „Schriftreihe des Vereins für wirtschaftliche und soziale Fragen e.V.”, Heft 10, Seewald Verlag, Stuttgart 1972, s. 42.

⁷⁵ Patrz: A. Müller-Armack, *Wirtschaftslenkung...*, s. 115.

⁷⁶ Patrz: A. Müller-Armack, *Die zweite Phase der Sozialen Marktwirtschaft* (1960), w: A. Müller-Armack [Hrsg.], *Wirtschaftsordnung und Wirtschaftspolitik*, Haupt Verlag, Bern & Stuttgart, 1976, s. 267.

⁷⁷ Walter Eucken urodził się w dniu 17 stycznia 1891 roku w Jenie, natomiast zmarł w dniu 20 marca 1950 roku w Londynie. Jeden z ważniejszych i najbardziej znaczących niemieckich ekonomistów XX wieku, który stworzył podstawy teoretyczne wolnościowego ładu społeczno-gospodarczego państwa. Jego poglądy w istotnym stopniu zostały uwzględnione podczas tworzenia nowego systemu społeczno-ekonomicznego w Niemczech Zachodnich po 1945 roku. Patrz: www.walter-eucken-institut.de, porbano dnia 29.04.2013. Por. także: F. Böhm, *Die Idee des Ordo im Denken Walter Euckens*, w: „ORDO – Jahrbuch für die Ordnung von Wirtschaft und Gesellschaft”, Bd. 3, Lucius&Lucius, Stuttgart 1950, s. 15–46; D. Lösch, *Das Dilemma mit der Rolle des Staates in der Wettbewerbsordnung: zum 50. Todestag von Walter Eucken*, w: „Wirtschaftsdienst. Zeitschrift für Wirtschaftspolitik”, Bd. 80, Heft 3, Springer Verlag, Hamburg 2000, s. 185–192.

*Dalsza część książki dostępna w wersji
pełnej.*

